

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

**А. А. АЛТМЫШБАЕВ атн. ФИЛОСОФИЯ, УКУК ЖАНА СОЦИАЛДЫК-
САЯСИЙ ИЗИЛДӨӨ ИНСТИТУТУ**

Б.Н. ЕЛЬЦИН атн. КЫРГЫЗ-ОРУС СЛАВЯН УНИВЕРСИТЕТИ

**УКУК, ФИНАНСЫ ЖАНА БИЗНЕС ЭЛ АРАЛЫК БАШКАРУУ
АКАДЕМИЯСЫ**

Д 12.20.617 Диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 34.01 (575.2)(043.3)

Жылкичиева Кундуз Сапарбековна

**ПРАВОСУБЪЕКТНОСТЬ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ: ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ
И ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ
ЮРИДИКАЛЫК ЖАКТАРДЫН: ТЕОРИЯЛЫК ЖАНА ЖАРАНДЫК-
УКУКТУК ИЗИЛДӨӨ**

12.00.01 - укук жана мамлекеттин теориясы жана тарыхы;
укук жана мамлекет окууларынын тарыхы

12.00.03 - жарандык укук; ишкердик укук;
үй-бүлө укугу; эл аралык жеке укук

Юридика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2022

Иш Эл аралык башкаруу, укук, финансы жана бизнес академиясынын «Юриспруденция» кафедрасында аткарылды.

Илимий консультант: Насбекова Саткынай Калыбековна

Эл аралык башкаруу, укук, финансы жана бизнес академиясынын «Юриспруденция» кафедрасынын доценти, юридика илимдеринин доктору

Расмий оппоненттер: Чикеева Зура Чымырбаевна

Б.Н. Ельцин атн. Кыргыз-Орус Славян университетинин мамлекет жана укуктун теориясы жана тарыхы кафедрасынын доценти, юридика илимдеринин доктору

Мороз Светлана Павловна

юридика илимдеринин доктору, профессор,
«Эдилет» юридикалык Жогорку мектебинин деканы,
Каспий университети

Муртазакулов Джамшед Сайдалиевич

Тажик улуттук университетинин жарандык укук кафедрасынын профессору, юридика илимдеринин доктору, Тажикстан Республикасынын Мажилисинин депутаты

Жетектөөчү мекеме: Казакстан Эмгек жана социалдык мамилелер академиясы, «Укуктук дисциплиналар» кафедрасы, дареги: 050004, Казакстан Республикасы, Алматы, ш. Наурызбай батыр көч. 9.

Коргоо 2022-жылдын 1-июнунда саат 14.00дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.А.Алтымышбаев атындагы Философия, укук жана социалдык-саясий изилдөөлөр институтунун D 12.20.617 диссертациялык кеңешинин отурумунда болот; Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университети; Эл аралык Башкаруу, Укук, Финансы жана Бизнес Академиясы: 720071, КР, Бишкек ш., Чүй пр. 265-а (конференц-зал, 1-кабат).

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын китепканаларынан (720071, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Чүй пр. 265-а); МЖКБМ Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университети (720000, КР, Бишкек ш., Киев көч. 44); Эл аралык укук, финансы жана бизнес академиясы (720000, КР, Бишкек ш., Белорусская көч. 6 «а»), ошондой эле диссертациялык кеңештин сайтында: <http://disserlaw.krsu.edu.kg/> таанышууга болот.

Аннотация 2022-жылдын 30-апрелинде жөнөтүлдү.

**Окумуштуу катчы,
Юридика илимдеринин доктору**

Н.О. Пак

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Товардык-акча мамилелеринин, мүлктүк жүгүртүүнүн калыптанышы жеке адамдардын гана эмес - укукка жөндөмдүү жана аракетке жөндөмдүүлүгү бар физикалык жактардын гана катышуусун эмес, ошол эле учурда белгилүү бир максатты ишке ашыруу үчүн алар түзгөн уюмдардын, анын ичинде коммерциялык ишмердүүлүктүн бул жүгүртүүгө катышуусун болжолдойт. Азыркы коомдун турмуштук активдүүлүгү адамдарды топторго, бирикмелерге, бирикмелерге, ар кандай түрдөгү коалицияларга бириктирмейинче, алардын жеке каржысын жана белгилүү бир максаттарга жетүү үчүн жеке каржы жана күч-аракетин бириктирмейинче мүмкүн эмес. Жарандык жүгүртүүгө адамдардын мындай биргелешкен катышуусунун аныктоочу укуктук формасы юридикалык жактын констркуциясы болуп саналат. Анткени, коомдук өнүгүүнүн белгилүү бир этабында жеке укуктун бирден-бир субъекттери катары жеке адамдардын катышуусу менен мамилелерди укуктук жөнгө салуу пайда болгон экономикалык жүгүртүү үчүн жетишсиз болуп чыкты. Юридикалык жактын институтунун эң жалпы формада пайда болушу укуктун генезиси жана эволюциясы сыяктуу эле - коомдун социалдык уюмунун татаалданышы, экономикалык мамилелердин өнүгүшү жана анын натыйжасында коомдук аң-сезим мыйзам ченемдүүлүктөр менен шартталганын белгилей кетүү керек. Азыркы коомдо жарандык-укуктук мамилелерди жөнгө салууда чечүүчү бурулуш болду. Бул жарандык укук системасынын түп-тамырынан бери өзгөрүшүнө алып келди. Граждандык мыйзамдарда укук субъекттеринин мамилелеринде адилеттүүлүк принцибин ишке ашырууну камсыз кылуучу рыноктук мамилелердин субъекттеринин (мисалы, катышуучулардын укуктук абалынын тең укуктуулугу, чечим кабыл алуу эркиндиги, алар үчүн юридикалык жоопкерчилик сыяктуу) табигый иштеши үчүн зарыл шарттар мурдатан эле белгиленген. Кыргыз Республикасы өз алдына жеке менчик кызыкчылыктарынын көз карандысыздыгы жана бийликтин административдик түзүмдөрүнөн байланышы боло турган жарандык коомду түзүү максатын койду жана жарандык-укуктук бүтүмдөрдүн бардык түрлөрүнүн жалпы иштиктүү атмосферасы толугу менен катышуучулардын эркине жараша болот. Муну Кыргыз Республикасы эгемендүүлүк алгандан берки мыйзамдык реформалар далилдеп турат.

Азыркы учурда, ата мекендик мыйзам чыгаруучу укуктук ченемдерде чарба жүргүзүүчү субъекттердин ар түрдүү кызыкчылыктарын кыйыр түрдө билдирүүнүн оптималдуу формаларын сунуш кылат. Бирок бул чөйрөдө социалдык-экономикалык мамилелердин табиятынын өзгөрүшүнө байланыштуу Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына түзөтүүлөрдү киргизүү жана балким, акырындык менен реформалоо талап кылынат. Юридикалык жактардын уюштуруу-укуктук формаларынын статистикасынын негизинде юридикалык жактар сыяктуу жарандык-укуктук мамилелердин субъекттери өлкөнүн экономикасында негизгилеринин бири болуп саналат.

Улуттук статистикалык комитеттин 2021-жылдын 31-декабрына карата маалыматы боюнча КР ӨКМнин алдындагы Стандартташтыруу жана метрология борборунун 2021-жылдын 18-августундагы буйругуна ылайык № 42-СТ “Финансы

боюнча мамлекеттик комитеттин өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорун бекитүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын аймагында катталган бардык уюштуруу-укуктук формалардын саны - 757617 [Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин расмий сайты [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: <http://www.stat.kg/ru/>]. Анын ичинен мамлекеттик ишканалар – 205; муниципалдык (коммуналдык) ишканалар – 299; ачык акционердик коомдор – 387; жабык акционердик коомдор – 286; жоопкерчилиги чектелген коомдор - 14372; кошумча жоопкерчилиги бар ишканалар – 343; коммандиттик шериктештиктер - 0; толук шериктештиктер – 33; фондулук биржалар – 1; коммерциялык уюм катары кооперативдер — 92; айыл чарба кооперативдери – 360; коммерциялык уюмдар катары финансылык кооперативдер (кредиттик союздар) — 30; дыйкан (фермер) чарбалары (юридикалык жакты түзүү менен) -1167; Кыргыз Республикасынын борбордук банктары – 7; Кыргыз Республикасынын Соода-өнөр жай палаталарына - 0; адвокатура – 14; адвокаттар коллегиялары – 24; юридикалык фирмалар – 4; мекемелер - 8783; коомдук бирикмелер жана диний уюмдар – 4281; коммерциялык эмес уюмдар катары кооперативдер – 168; мамлекеттик каражаттар – 1463; юридикалык жактардын бирикмелери (ассоциациялар, бирикмелер) – 685; коммерциялык эмес уюмдар катары финансылык кооперативдер (кредиттик союздар) – 64; турак жай менчик ээлеринин шериктештиктери (кондоминиумдар) – 1026; аймактык коомдук өз алдынча башкаруу органдары - 486; аманат-ссуда, турак-жай жана курулуш кассалары – 0; жеке ишкерлер (жеке эмгектин негизинде) – 340678; жеке ишкерлер (жалданма эмгекти пайдалануу менен) – 19861; дыйкан (фермер) чарбалары (юридикалык жакты түзбөстөн) – 353641; юридикалык жактын филиалдары – 1475; юридикалык жактын өкүлчүлүктөрү – 245; жергиликтүү бирдиктер – 7137 [Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин расмий сайты [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: <http://www.stat.kg/ru/bazy-dannyh/>].

Мындай уюмдарды түзүүдө мамлекет тарабынан атайын ченемдик жөнгө салууну талап кылган мамилелердин татаал комплекси келип чыгат, алардын чек арасына адамдардын бирикмесинин укуктук статусун, анын мүнөздөмөлөрүн, бирикмелердин түрлөрүн, алардын уюштуруу-укуктук формаларын аныктоо маселелери кирет.

Юридикалык жактардын юридикалык субъектилиги алардын мамлекеттин экономикалык системасындагы орду менен аныкталат, ал эми юридикалык жактын мазмуну экономикалык ишмердүүлүктү конституциялык жөнгө салуу процессинде юридикалык жакка иш жүзүндө жүктөлгөн укуктардын жана милдеттердин жыйындысын түзөт.

Жарандык юридикалык субъекттин пайда болушунун жалпы формасы боюнча Кыргыз Республикасынын Конституциясы негиз болуп саналат [Кыргыз Республикасынын Конституциясы 2021-жылдын 11-апрелинде референдумда (жалпы элдик добуш берүү) кабыл алынган [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112213?cl=ru-ru/>], ал укукту табияттын өзү берген жана мамлекеттин санкциясын талап кылбаган табигый укук концепциясына негизделген.

Ошондуктан, укук жөндөмдүүлүгү укук колдонуучу эмес, ченемдик мүнөзгө ээ, анткени укук жөндөмдүүлүгүнүн мүнөзү мыйзам тарабынан аныкталат. Эгерде укук жөндөмдүүлүгү мыйзам тарабынан жалпы деп аныкталса, анда юридикалык жак өз эрки менен өзүнүн табиятын өзгөртө албайт.

Заманбап жарандык мыйзамдар юридикалык жактардын укуктук статусун олуттуу түрдө өзгөрттү. Бул биринчи кезекте юридикалык жактардын жарандык укук жөндөмдүүлүгү сыяктуу юридикалык менчигинде чагылдырылган.

Кыргыз Республикасынын Граждандык кодекси (мындан ары - Кыргыз Республикасынын Граждандык кодекси), атап айтканда, 1964-жылдагы Граждандык кодекске салыштырмалуу юридикалык жактардын укук жөндөмдүүлүгүнө байланыштуу [РСФСРдин Граждандык кодекси 1964-жыл бекитилген. РСФСР Жогорку Советинин 06.11.1964 [Электрондук ресурс], - Кирүү режими: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_1838/] жана 1964-жылдагы СССРдин жана республикалардын жарандык мыйзамдарынын негиздери [СССРдин жана республикалардын жарандык мыйзамдарынын негиздери [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102020039&backlink=1&nd=102011632>] 84-статьяда маселелерди чечүүдө бир катар олуттуу жаңылыктар киргизилген [Кыргыз Республикасынын Граждандык кодекси 1996-жылдын 8-майындагы № 15 // [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/4?cl=ru-ru>].

1964-жылдагы Кодексте (26-статья) юридикалык жактарга алардын ишинин белгиленген максаттарына ылайык жарандык укук жөндөмдүүлүгү көрсөтүлгөн. Бул «өзгөчө укук жөндөмдүүлүгүнүн принциби» деп аталган. Андан ушул эле Кодекстин 50-беренесине ылайык, «юридикалык жак тарабынан анын уставында көрсөтүлгөн максаттарга карама-каршы келген бүтүм жараксыз...» деген жыйынтык чыккан. Юридикалык жактардын бардык түрлөрү үчүн бул принцип 1996-жылдагы ССР Союзунун жана республикалардын граждандык мыйзам актыларынын негиздеринин 12-статьясында бекемделген, каралып жаткан маселе боюнча принципалдуу башкача позицияны ээлеген. 84-статьяга ылайык өзгөчө укукка жөндөмдүүлүк принциби анда түздөн-түз көрсөтүлгөн юридикалык жактардын түрлөрүнө гана тиешелүү болгон. Алардын баары уставда же башка уюштуруу документинде каралган өз ишинин максаттарына ылайык келген иш-аракеттерди гана аткара алышат жана бул иш менен байланышкан милдеттерди аткара алышат. Бул талап мыйзамда ачык көрсөтүлгөн мекемелерге жана башка коммерциялык эмес уюмдарга, алар менен катар жеке коммерциялык юридикалык жактарга - мамлекеттик ишканаларга жана кээ бир башка жактарга карата колдонулат. Ал эми тескерисинче, чарбалык шериктештиктер жана коомдор, ошондой эле мүчөлүктүн негизинде түзүлгөн коммерциялык уюмдар болгон кооперативдер ишмердүүлүктүн мыйзам тарабынан тыюу салынбаган ар кандай түрүн жүзөгө ашыруу үчүн зарыл болгон жарандык укуктарга жана милдеттерге ээ боло алышат.

Учурдагы жарандык мыйзамдарды жана аны колдонуу практикасын түшүндүрүүчү юридикалык жактардын теориясынын калыптанышы жана өнүгүшү да актуалдуулук маанисин алат. Илимде юридикалык жактар жөнүндө маселе бир

нече жолу көтөрүлүп, юридикалык жак феноменинин түшүндүрмөсүн издөө боюнча илимий талкуулар тынымсыз жүрүп жатат. Социалдык-экономикалык максаттарга жетүүгө багытталган үлгү катары Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын ансыз да өзгөргөн социалдык-экономикалык мамилелерге жана юридикалык жактарга болгон муктаждыкка ыңгайлаштырууга багытталган бул укуктук категорияга жана курулушка жаңы мамилелердин теориялык жактан негизделиши иш жүргүзүүгө мүмкүндүк берет. Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 85-беренесинде бекитилген уюмдарды коммерциялык жана коммерциялык эмес деп классификациялоо критерийине карата жарандык укуктун теориясы менен практикасында эң көп пайда болгон маселелер көтөрүлөт. Маселен, укук таануучулар мындай айырмачылыктын карама-каршылыгын өзгөчө белгилешет: бардык эле коммерциялык уюмдар өздөрүнүн ишмердүүлүгүнүн негизги максаты катары пайда алууну көздөшсө да, жалпы укук жөндөмдүүлүгүнө ээ эмес. Алынган кирешени катышуучулардын ортосунда бөлүштүрө турган коммерциялык эмес уюмдар бар. Мунун себеби, классификация критерийи катары экономикалык критерий алынган. Классификациялоонун өзгөчөлүгү классификацияланган кубулуштардын мүнөзүндө болушу керек. Юридикалык жактар юридикалык кубулуш болуп саналат, ошондуктан аларды классификациялоо үчүн, мисалы, укук жөндөмдүүлүгүнүн түрү (жалпы же өзгөчө) колдонулушу мүмкүн. Юридикалык жактын институтун эч кандай аша чаппай туруп, жарандык мыйзамдардын жалпы бөлүгү үчүн гана эмес, жамааттык субъекттердин катышуусу менен коомдук мамилелерди жөнгө салуунун эң маанилүү куралы катары кароого болот. Мындан тышкары, юридикалык жактын категориясы башка тармактарга (салык, административдик, жер ж.б.) бөлүнөт. Бирок, жеке укук чөйрөсүндө, жарандык укукта юридикалык жак өзүнүн бардык жөнгө салуучу мүмкүнчүлүктөрүн ачып берет, ошондуктан бул укуктук кубулуштун иштеши менен байланышкан негизги көйгөйлөр жарандык укукта келип чыгат жана чечилүүгө тийиш. Ошентип, өткөн кылымдын 90-жылдары СССРдин мурдагы союздук республикаларынын жаңы жарандык кодекстери иштелип чыккан. Бул жагдай азыр, Кыргыз Республикасынын Граждандык кодекси жаңылануу стадиясынан өтүп жаткан учурда иш жүзүндө кайталанып жатат. Ошол эле учурда, акыркы убакта илимий адабиятта юридикалык жактын юридикалык жактуулугун изилдөө туура эмес болуп көрүнгөн позиция көбүрөөк байкалууда. Кээ бир окумуштуу-укук таануучулар мындай изилдөөлөр эмпирикалык мааниге ээ эмес, жарандык укук теориясын гана жыйыштырып турат деп ишенишет. Бирок, бул багытта илимий изилдөөлөрдү токтотуу реалдуу укуктук мамилелерде мыйзамдарды ишке ашырууда өтө конкреттүү көйгөйлөргө алып келиши мүмкүн экендигине көңүл буруу зарыл. Мындан тышкары, азыркы жарандык укук юридикалык жактардын юридикалык субъектилик маселесин өнүктүрүүгө бир катар принципалдуу жаңы мамилелерди пайда кылат. Юридикалык жак катары мындай укук субъектинин болушунун негиздеринин проблемасы курч турат. Бул укуктук курулуш кандай теориялык жана практикалык милдеттерди чечүүгө жөндөмдүү экендигин да этибарга албай коюуга болбойт. Негизги жоболор болгонуна карабастан, Кыргыз Республикасынын мыйзамдары укуктук мамилелердин субъекттеринин талаптарын канааттандыруу жагынан

жетишсиз. Муну кыргыз мыйзамдарынын өзүнүн өнүгүүсүнө байкоо жүргүзүү менен байкоого болот. Юридикалык жактарга тиешелүү жоболор Кыргыз Республикасынын экономикалык өнүгүүсү үчүн маанилүү. Юридикалык жактар Кыргыз Республикасынын жеке ишкерлеринин да, ири уюмдарынын да экономикалык ишмердигинде негизги ролду ойнойт. Заманбап экономикалык турмуштун талаптарына жооп берген мыйзамдарсыз Кыргыз Республикасынын экономикалык өнүгүүсүн ишке ашыруу мүмкүн эмес.

Диссертациянын темасынын негизги илимий программалар (долбоорлор) жана ири илимий долбоорлор менен байланышы. Бул изилдөө демилгелүү болуп саналат жана өлкөнү өнүктүрүү стратегиялары жана Кыргыз Республикасынын жарандык мыйзамдарын реформалоо концепциялары менен түздөн-түз байланыштуу. Диссертациянын темасы 2018—2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы, [Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик жана укукту, жарандык укукту өнүктүрүүнүн программалык документтери менен тыгыз байланышкан. 2018—2040, (Кыргыз Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 31-октябрындагы № 221 Жарлыгы менен бекитилген) [Электрондук ресурс]. - Кирүү режими: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/430002?cl=ru-ru>], мында экономикалык бакубатчылык жана өнүктүрүү үчүн чөйрөнүн сапаты жаатындагы мамлекеттик саясаттын негизги багыттары укуктук мамилелердин субъекттерин, анын ичинде юридикалык жактарды өнүктүрүү үчүн туруктуу чөйрөнү түзүү болуп саналат.

Ошондой эле Кыргыз Республикасын 2026-жылга чейин өнүктүрүүнүн Улуттук программасы, [Кыргыз Республикасын 2026-жылга чейин өнүктүрүүнүн Улуттук программасы Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2021-жылдын 25-декабрындагы №352 токтому менен бекитилген [Электрондук ресурс]. Кирүү режими: http://www.president.kg/ru/sobytiya/20898_prinyata_nacionalnaya_programma_razvitiya_kirgizskoy_respubliki_do2026_goda], негизги милдет болуп саналат. орто мөөнөттүү келечекте ар бир адамдын дараметин ишке ашыруу үчүн зарыл жана жетиштүү чөйрөнү түзүү болуп саналат. Бул мамлекеттин орто мөөнөттүү келечектеги негизги милдети ар бир адамдын дараметин ишке ашыруу үчүн зарыл жана жетиштүү чөйрөнү калыптандыруу болорун көрсөтөт. Кыргыз Республикасы жөнгө салуу, инвестициялык климат жана инфраструктура жагынан ишкерлер үчүн шарттарды ырааттуу түрдө жакшыртат. Мыйзамдын үстөмдүгү, менчикти коргоо, келишимдик укук, талаш-тартыштарды чечүү, тең атаандаштык, инвесторлорду коштоо жана тиешелүү жөнгө салуучу чөйрө камсыз кылынат. Мындан тышкары, диссертациялык изилдөөнүн темасы Кыргыз Республикасынын 2020—2024-жылдарга [Кыргыз Республикасынын 2020—2024-жылдарга укуктук саясатынын концепциясы. [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: <http://minjust.gov.kg/ru/content/1130>] укуктук саясатынын Концепциясы менен тыгыз байланышкан, мында милдеттердин бири жарандын, коомдун жана мамлекеттин керектөөлөрүн жана кызыкчылыктарын канааттандыруу болуп саналат, ошондой эле ошондой эле мамлекеттин туруктуу өнүгүүсү үчүн шарттарды түзүү.

Бул диссертациялык изилдөөнүн максаты юридикалык жактардын юридикалык субъектилеринин теориялык жана жарандык-укуктук изилдөөлөрүн жүргүзүү болуп саналат. Бул максат өз ара байланышкан милдеттерди иштеп чыгууну жана чечүүнү алдын ала аныктайт:

1. Юридикалык жактар жөнүндөгү негизги теорияларга комплекстүү талдоо жүргүзүү;
2. Юридикалык тарапты юридикалык фикция катары изилдөө;
3. Заманбап укукта юридикалык жак түшүнүгүн карап чыгуу;
4. Юридикалык жактын феноменин таануунун жалпы илимий ыкмаларын аныктоо;
5. Юридикалык жактын жеке илимий изилдөө ыкмаларынын системасын талдоо;
6. Юридикалык жакты жарандык категория катары кароо;
7. Жарандык (граждандык) укукта юридикалык жактын маанилүү белгилерин ачып көрсөтүү;
8. Юридикалык жакты Кыргыз Республикасынын жарандык укугунун субъекти катары изилдөө;
9. Юридикалык жактарды классификациялоонун негизги критерийлерин талдоо;
10. Юридикалык жактын күнөөсүн юридикалык жоопкерчиликтин субъекти катары кароо;
11. Азыркы кыргыз укугунда юридикалык жактар системасынын өнүгүү перспективаларын ачыкка чыгаруу жана аныктоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы Бул диссертация юридикалык жактардын укуктук табияты анын ишинин экономикалык аспектилерин менен бирдикте изилденген, рынок шартында юридикалык жактардын жарандык юридикалык субъектилеринин проблемалары боюнча биринчи комплекстүү монографиялык изилдөөлөрдүн бири болгондугу менен байланыштуу. Ошону менен бирге жарандык юридикалык субъектиликте изилдөөнүн жаңы ыкмалары жана юридикалык жактарды айырмалоонун критерийлери иштелип чыкты. Талдоолордун негизинде изденүүчү мыйзамдык боштуктарга байланыштуу юридикалык жактардын юридикалык субъектиликте жаатында автордук аныктаманы сунуштаган. Мындан тышкары, изденүүчү Кыргыз Республикасындагы юридикалык жактардын эң кеңири таралган формаларын укуктук жөнгө салууга талдоо жүргүзүп, заманбап шарттарда юридикалык жактардын институтун өркүндөтүүнүн бир катар негизги багыттарын жана перспективаларын сунуштаган.

Иште теориялык деңгээлде юридикалык жактын түрлөрүн айырмалоонун критерийлери негизделген, бул азыркы юридикалык илим үчүн юридикалык институттун изилдөө чөйрөсүндөгү жаңы багыт болуп көрүнөт. Иштелип чыккан критерийлердин негизинде уюмдардын айрым түрлөрүнүн автордук классификациясы сунушталат.

Диссертацияда юридикалык жактын классификациясынын колдонулуп жаткан түрлөрүн топтоого (рангалоого) жана мыйзам чыгаруу ишмердүүлүгүнүн көз карашынан алганда тигил же бул типологиянын маанилик даражасын аныктоого

негизделген юридикалык жактардын системасын өнүктүрүүнүн теориялык жана методологиялык негиздери жана юридикалык жактардын колдонуудагы уюштуруу-укуктук формаларын өзгөртүүгө зарыл болгон доктриналдык негиздемелери ачылган.

Системалуу мамилени колдонуу изилденүүчү юридикалык институттун табиятын жана өнүгүү тенденцияларын түшүнүүнү кыйла кеңейтүүгө, юридикалык жактарды түрлөргө бөлүүдө негизги эволюциялык процесстердин мазмунун тереңирээк жана ар тараптуу ачып берүүгө мүмкүндүк берүү, укуктун бул институтунун калыптанышынын жана иштешинин объективдүү мыйзам ченемдүүлүктөрүн жана жеке классификациялык критерийлердин жарандык-укуктук ченемдердин жөнгө салуучу таасиринин натыйжалуулугуна таасирин аныктоо.

Мындан тышкары, юридикалык жактарды илимий изилдөөнүн жаңы багыты болуп мыйзам талаптары бузулган учурларда анын күнөөсүн аныктоо маселеси саналат. Анын алкагында анын юридикалык жоопкерчилигин аныктоо үчүн зарыл элемент катары “юридикалык жактын күнөөсү” категориясынын маңызын жана мазмунун ачуу аракети жасалган. Бул үчүн, көрсөтүлгөн категорияны колдонуу үчүн зарыл болгон горизонт жана аны аныктоо белгиленген.

Диссертациялык изилдөөнүн корутундулары юридикалык жактар чөйрөсүндө Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын андан ары реформалоо үчүн доктриналдык негиздеме үчүн негиз катары пайдаланылышы мүмкүн. Кыргыз Республикасында түзүлгөн юридикалык жактардын тутумунун аныкталган кемчиликтерин четтетүү боюнча сунуштардын ишинде маалыматтарды практикалык түрдө ишке ашыруу теориялык корутундуларды да, граждандык укук нормаларын практикалык колдонууга негизделген сунуштарды да эске алуу менен бул системанын оптималдуу моделин түзүүгө мүмкүндүк берет. граждандык укук ченемдерин практикалык колдонуу.

Изилдөөнүн жаңылыгы коргоого берилген жоболордо өзүнүн түздөн-түз чагылдырылышын тапты.

Изилдөөнүн практикалык мааниси Кыргыз Республикасынын колдонуудагы жарандык мыйзамдарын жана аны колдонуу практикасын өркүндөтүү боюнча сунуштардын жана рекомендациялардын комплексин иштеп чыгууда жана негиздөөдө, биринчи кезекте укуктук мамилелердин субъекти катары юридикалык жактын актуалдуу маселелерине тиешелүү. Диссертациялык изилдөө мамлекет жана укук теориясынын, жарандык укуктун негизги курсун изилдөөнүн жана окутуунун булагы боло алат, ошондой эле укуктук ишти уюштуруу жана жарандарга укуктук тарбия берүү боюнча практикалык колдонмолорду жана сунуштарды иштеп чыгууда жардамчы материал катары колдонулушу мүмкүн. Айрым корутундулар Кыргыз Республикасынын юридикалык жактардын ишин жөнгө салуучу мыйзамдарын өркүндөтүү боюнча мыйзам чыгаруу ишинде колдонулушу мүмкүн.

Алынган натыйжалардын экономикалык мааниси. Бул диссертациялык иштин алкагында алынган натыйжалар жарандык укуктун субъекттери катары юридикалык жактардын ишинин натыйжалуулугун жогорулатууну укуктук жөнгө салуу жаатында мамлекеттин экономикалык саясатын оптималдаштырууда

маанилүү болушу мүмкүн. Бул талдоонун натыйжалары катышуучулары юридикалык жактар болуп саналган экономикалык мамилелерди укуктук жөнгө салууга сапаттык жаңы мамилелерди калыптандыруу үчүн негиз болот.

Коргоо үчүн төмөнкүдөй негизги жоболор сунушталат:

1. Юридикалык жак юридикалык жактын көз карашынан эмес, укук субъекттеринин ортосундагы укуктук өз ара аракеттенүүнүн моделинин көз карашында каралууга тийиш, мында ал тиешелүү кызыкчылыктарды канааттандыруунун куралы катары иш алып барат жана ойдон чыгарылган инсандык сапаттар берилет. Жеке адамдын сапаттары жана касиеттери юридикалык жактарга таандык кылынган теориялык мамиле бүгүнкү күндө жараксыз болуп көрүнөт. Бул теориялык божомол менен көптөгөн юридикалык суроолор ачык бойдон калууда, кээ бирлери чечиле элек. Ошентип, жеке мамилеге ылайык, эрк жана күнөө сыяктуу категориялар юридикалык жактан кайра кароодон өтүп, бир катар практикалык көйгөйлөргө алып келет. Аларга юридикалык жактардын жоопкерчилиги, анын атынан жасалган аракеттердин квалификациясы, ошондой эле бүтүмдөрдү түзүүдө анын көз карандысыздыгы түшүнүгү жана башка көптөгөн нерселер кирет.

Ушуга байланыштуу, юридикалык жактын мазмунуна жеке сапаттарды жана сапаттарды эмес, аны укук субъекттери бири-бири менен укуктук өз ара аракеттенүүнүн жардамы менен укуктук куралдын бир түрү катары кароо максатка ылайыктуу. Албетте, юридикалык жакты укуктун предметтик курамына киргизүү үчүн бизге белгилүү бир божомолдор керек. Бирок мындай божомолдорду социалдык реалдуулукта бар деп кабыл албаш керек. Юридикалык жак анын бар болушунун материалдык эмес мүнөзүнөн улам өз алдынча психикага жана аң-сезимге ээ боло албайт. Бирок эрктин жана күнөөнүн болушу жөнүндөгү божомолдорду мыйзам ченемдеринде мүмкүн болгон эскертүүлөр менен теориялык жактан белгилөө толук мүмкүн. Ошону менен бирге иш-чараларды ишке ашырууда көңүл буруу анын үлгүлүү курулуш катары түшүнүүсүнө бурулууга тийиш;

2. Белгилүү бир эрк, мамилелер жана иш-аракеттер юридикалык жак социалдык реалдуулукта жана укуктук байланышта укуктук мамилелердин болжолдонгон субъектиси катары өзүн көрсөтө турган кубулуш катары аракеттенет деп ырасталат.

Иш жүзүндөгү мамилелерде биз юридикалык жактын бар экендигин кыйыр түрдө аныктай алабыз, анткени биз юридикалык фикция менен алектенебиз. Юридикалык жак тарабынан жосундардын, актылардын жасалышы анын өкүлү болууга ыйгарым укугу бар адамдар аркылуу кирген конкреттүү мамилелерде көрүнөт. Мисал катары келишимдерди түзүүнү келтирсе болот. Юридикалык жак келишимди ага ыйгарым укуктуу адам тарабынан кол коюу түрүндө түзөт. Мында белгилүү иш-аракетти аткарды деп айтуу адатка айланган. Ал эми бул аракет анын эркинин сырткы көрүнүшү болуп саналат. Эрк бул учурда аракеттин күчү менен айкын болот. Ошондуктан, бул эки аспект юридикалык жактын бар экендигинин фактысынын өзүн аныктайт жана күбөлөндүрөт. Аракетте көрсөтүлгөн эркин билдирүүдөн кийин ал конкреттүү укук мамилелеринин субъектисине айланат. Ал эми конкреттүү укук мамилелеринин структурасындагы бул субъективдүүлүк акыркы баскыч жана менчик болуп саналат, анын жардамы менен биз юридикалык

жактын өзүн социалдык факт катары белгилей алабыз. Демек, каралып жаткан укуктук кубулуштун иш жүзүндөгү көрүнүшүнүн каражаты гана эрк, аракет жана мамилелер болуп саналат. Юридикалык жактын башка формалдуу аспектилер (мамлекеттик каттоо жөнүндө күбөлүктүн болушу, уставынын же уюштуруу келишиминин болушу) зарыл болсо да кыйыр болуп калат. Алар мындай субъекттин социалдык реалдуулукта бар экенин көрсөтүшпөйт. Ошол себептүү юридикалык жактын мазмунунун формалдуу сапаттары, биздин оюбузча, төмөндөтүлүшү керек. Башкача айтканда, аларды эстен чыгарбоо керек, бирок, юридикалык жактын маңызын изилдөөдө аларга гана таянуу иш жүзүндөгү укуктук мамилелерди талдоонун ачкычы болуп көрүнбөйт;

3. Юридикалык жак көркөм адабият катары мамлекеттин жана укук субъекттеринин алдында турган бир катар милдеттерди чече тургандыгы аныкталды. Аларга төмөнкүлөр кирет: а) мамлекет тарабынан жарандык жүгүртүүнү контролдоо; укук субъекттеринин алардын ишкердик жана коомдук пайдалуу иштеринде таламдарын оптималдуу канааттандыруу; в) укук субъекттеринин укук мамилелеринин ар кандай түрлөрүнө катышуусу процессин тартипке келтирүү жана оптималдаштыруу; г) рынокто товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү жылдырууга көмөктөшүү; д) жарандардын укуктарын жана мыйзамдуу таламдарын коргоонун натыйжалуулугу.

Белгиленген милдеттерди бөлүштүрүү илимий көз караштан алганда юридикалык жактын адам ишмердүүлүгүнүн ар кандай чөйрөлөрүндөгү реалдуу укуктук жана экономикалык маанисин аныктоо үчүн зарыл болуп көрүнөт. Ошол эле учурда бул милдеттер эки тараптуу мүнөзгө ээ, анткени алар укук субъекттери үчүн да, мамлекет үчүн да юридикалык жактын маанисин көрсөтөт. Алар жеке жана коомдук мамилелерди ачык-айкын көрсөтүп турат. Бул жерде юридикалык жак – укуктук жөнгө салуунун алкагындагы мейкиндик, мында табияты боюнча айырмаланган кызыкчылыктарды шайкеш келтирүү жүзөгө ашырылат. Мамлекеттин кызыкчылыгы – пайда болгон укук мамилелерин оптималдуу формада контролдоо жана тартипке келтирүү болуп саналат. Ал эми юридикалык жак бул багытта мамлекет үчүн маанилүү. Ошол эле учурда юридикалык жак – жарандардын турмушунун социалдык, экономикалык, саясий жана башка чөйрөлөрүндөгү кызыкчылыктарын билдирүү үчүн жетишээрлик туруктуу түзүм болуп саналат, анткени ал жалпы кызыкчылыктарды консолидациялоого жана аларды иш жүзүндө ишке ашырууга, мыйзамдын чегинде болууга мүмкүндүк берет. Мындан тышкары, юридикалык жак – бул коомдук өз ара аракеттенүү мейкиндигинде ойдон чыгарылган, ал эми юридикалык билдирүүлөрдүн тегиздигинде далилди талап кылбаган чындык. Бул дуализм юридикалык жактын комплекстүү мүнөзүн алдын ала аныктайт, ал укуктук нормалардын формасы менен мазмунунун ортосундагы карама-каршылыктарды жоюунун каражаттарынын бири катары аракеттенет;

4. Юридикалык жактын азыркы доктриналарында анын теориялык негиздери каралбайт. Алар анын бар экендигине шек келтиришпейт. Бирок, басым экономикалык өз алдынчалык, ошондой эле юридикалык жактын ички ишмердүүлүгү сыяктуу аспектиге бурулгандыктан, туунду жана филиалдардын көйгөйлөрү биринчи планга чыкты. Ошондой эле юридикалык жактын өзүндөгү

корпоративдик өз ара аракеттенүү, ал «корпоративдик көшөгө артына кирүү» доктринасын жаңыртты.

Юридикалык жактын жарандык-укуктук категориясы диалектикалык материализмдин позициясынан гана каралышы мүмкүн. Бул жарандык жүгүртүү субъекттеринин өз ара аракеттенүүсү үчүн оптималдуу шарттарга жетишүү максатында юридикалык жак өзгөчө жөнгө салуунун продуктусу болуп саналганына байланыштуу. Бул жагдай өз кезегинде юридикалык жак так диалектикалык материализмге негизделген позитивисттик концептуалдык жайлар менен гана каралышы мүмкүн экенин көрсөтүп турат. Ошону менен бирге юридикалык жактын теориялык түшүнүгүнө ачык формалдуу мамиле кылууда анын формалдуу эркинин артында анын уюштуруучулары болгон адамдардын конкреттүү эрки турарын эске алуу керек. Бул юридикалык жак өзүнүн юридикалык субъектисин жүзөгө ашыруунун алкагында чечимдерди кабыл алуу процессинде пайда болгон корпоративдик процесстердин көйгөйүн биринчи планга чыгарат. Теориялык позитивисттик мамилени корпоративдик мамилелер менен айкалыштыруу юридикалык жактын күнөөлүүлүгүнүн теориясын, ошондой эле анын юридикалык жоопкерчилигин айкыныраак калыптандырууга жана андан ары өнүктүрүүгө мүмкүндүк берет;

5. Азыркы укук системаларында юридикалык жактардын моделдерин жалпылоодон четтеп, конкреттештирүү жана юридикалык мааниге ээ болгон фактыларга таянуу тенденциясы ачык байкалат. Бул тенденция юридикалык жактардын ишин мыйзамдык жактан кыйла бүдөмүк жөнгө салуудан улам ачыкка чыкты, анын натыйжасында юридикалык жактарга тиешелүү иштер боюнча соттун чечимдери негизинен судьялардын «адилеттүүлүк» категориясындагы жеке түшүнүгүнө негизделет. Заманбап укуктук реалдуулукка адекваттуу юридикалык жактын концепциясын формалдаштыруунун ачык зарылчылыгы бар, бул анын ишин жөнгө салууда субъективдештирүүнү жокко чыгарат. Сот практикасы көрсөткөндөй, мамлекет юридикалык жактын укуктук мамилелеринде анын көрүнүшүнүн айрым учурларынын негизинде мамиле кылат. Бул негизинен анын формалары, сорттору жана маанилүү өзгөчөлүктөрү жөнүндө жалпы теориялык иштеп чыгуулардын жоктугу менен шартталган. Көбүнчө сот органдары юридикалык жактын катышуусундагы талаш-тартыш боюнча жетишээрлик негизделген чечим кабыл алуу үчүн теориялык жактан тастыкталган таяныч пунктун таба алышпайт. Ошону менен бирге анын ар кандай касиеттери алкактан тышкары калып, мыйзамдын көз карашынан баалоого боло турган формалдуу актылар гана баалоого жатат. Буга байланыштуу сот тарабынан кабыл алынган чечимдердин көбү тараптар тарабынан адилетсиз деп кабыл алынып, бул өз кезегинде соттун өзүнүн беделине шек келтирет. Мындай мамиле практикада юридикалык жактардын ортосунда түзүлгөн келишимдер арбитраждык пунктту камтыгандан улам көбөйүүдө, бул мүмкүн болгон талаш-тартыштарды жалпы юрисдикциядагы сотторго издөөнү каалабагандыгын көрсөтүүдө;

6. Жарандык-укуктук чындыкты илимий таанып-билүүнүн методологиясын өнүктүрүү төмөнкү багыттар боюнча жүрүп жаткандыгы негизделет. Жарандык укук изилдөө методологиясынын жалпы илимий деңгээли жарандык укукту изилдөө

методикасынын системасына илимий билимдерди өнүктүрүүгө кошумча тармактык аралык жана дисциплиналар аралык мамилелерди киргизүү тенденциясы менен мүнөздөлөт, ошондой эле илимдин унутулуп калган ыкмаларына жана ыкмаларына кайрылуу. Жарандык юриспруденциянын методологиясынын жеке илимий деңгээли жарандык укук кубулуштарын түшүнүүнүн колдонуудагы каражаттарын синтездөөнүн негизинде жаңы методдорду түзүүгө умтулат. Бул деңгээлде укуктук антропологиянын, укуктук социологиянын жана укуктук психологиянын методдорун активдүү колдонуу үчүн мейкиндик пайда болот. Алар илимий билимдин заманбап методологиясында объектилешүүдөн антропоцентризмге карай чегинүү бар экендиги менен шартталган. Бул тенденция юридикалык жактын көйгөйүн да кыйгап өткөн жок. Аны сүрөттөө жана кандайдыр бир деңгээлде өлчөө үчүн формалдуу юридикалык мамиле жетишсиз болуп калды. Бул юридикалык фикциянын мурдатан алынган абстракциясын, анын ичинде анын ишмердүүлүгүндөгү кошумча функцияларды, жаңы мазмунду, ошондой эле адамдык потенциалды конкреттештирүү зарыл. Ал эми мындай методологиялык операциялар юриспруденциянын методдорунун арсеналына биз изилдеп жаткан укуктук реалдуулуктун объектисин таануунун жаңы жалпы жана өзгөчө ыкмаларын киргизүүнү талап кылат;

7. Юридикалык жактын автордук аныктамасы сунушталат, мында юридикалык жак – мыйзамга ылайык иштин түрүн жүзөгө ашыруучу, өзүнчө мүлкү бар жана өз милдеттенмелери боюнча алардын алдында жооп берүүчү уюм жана өз атынан жарандык укуктарга ээ болуп, аларды ишке ашыра алат жана жарандык милдеттерди алат, сотто талаш-тартыштарды чечүүдө өз атынан чыга алат. Ошентип, юридикалык жактын жаңы аныктамасында биз кошумча белгини – “мыйзамга ылайык келген иштин түрүн” сунуштаганбыз. Ал юридикалык жактардын классификациясын жарандык жүгүртүүгө катышуунун өзгөчөлүктөрү менен байланыштырууга мүмкүндүк берет, ошондой эле юридикалык жактын өзгөчө же жалпы юридикалык жак экендигин көрсөтөт. Мындан тышкары, аныктамада бөлүп көрсөтүлгөн өзгөчөлүк иштин айрым түрлөрүн жүргүзүү үчүн – лицензия алуу – лицензиялык системаны сактоо талабын камтыйт. Мунун аркасында жеке адамдардын, топтордун, субъекттердин, мамлекеттин кызыкчылыктарынын тең салмактуулугун сактоого, алардын жеке жана коомдук кызыкчылыктарын шайкеш келтирүүгө реалдуу мүмкүнчүлүк түзүлөт;

8. Жарандык укуктун предмети - юридикалык жактын негизги теориялары, анын критерийи юридикалык субъектилик касиеттерге ээ болгон реалдуу субъекттин болушу же четке кагылышы болуп саналат: - ойдон чыгарылган түшүнүктөр (терс); - реалдуу түшүнүктөр (таануу).

Юридикалык жактын бир нече теориялары иштелип чыккан, алар тигил же бул түрдө укуктук жөнгө салууда чагылдырылган:

- ойдон чыгарылган теория. Ага ылайык юридикалык жактын касиеттери бар реалдуу субъекттин бар экендиги жокко чыгарылат. Юридикалык жактын институтунун максаты мүлктү башкаруу гана болгондуктан, юридикалык жак бул жекелештирилген максаттын өзүнөн башка эч нерсе эмес.

- коллективдин теориясы. Бул мамилеге ылайык, юридикалык жактын юридикалык субъектилиги мамлекеттик менчиктин бирдиктүүлүгүнө гана эмес, анын бөлүктөрүн оперативдүү башкарууга да негизделет. Мында мамлекеттик менчиктин бирдиктүүлүгү ар бир юридикалык жактын артында анын башкаруусунда турган мүлктүн менчик ээси турганын билдирет;

- мамлекеттин теориясы. Бул теория мамлекет мамлекеттик юридикалык жактын мүлкүнүн жападан жалгыз ээси болгондуктан, анын мүлкүнүн чыныгы ээси болгон мамлекет же «жалпы элдик коллектив» ар дайым мамлекеттик юридикалык жактын артында турат дегенге негизденген. Юридикалык жактарды индивидуалдаштырууну адам жамаатынан эмес, анын ишмердүүлүгү жүргүзүлүп жаткан чөйрөнүн өзгөчөлүгүнөн издөө керек;

- Директордун теориясы мамлекеттик орган катары юридикалык жактын затын алып жүрүүчү директор болуп саналганынан келип чыгат, анткени ал өзүнүн иш-аракети менен юридикалык жак үчүн укуктарга жана милдеттерге ээ болууга ыйгарым укук берилген. Бул теорияга ылайык, юридикалык жак катары мамлекеттик органдын маңызы директордун фигурасында көрүнөт жана анын иш-аракети түздөн-түз юридикалык жактын өзүнүн аракети катары каралат;

- социалдык реалдуулуктун теориясы. Бул мамилеге ылайык, юридикалык жак – бул мүлккө карата адамдардын ортосундагы өзгөчө мамиле; кандайдыр бир жалпы кызыкчылыктарды камсыз кылуу максатында белгилүү мүлктүк комплекс белгилүү бир аракетке жөндөмдүү адамдардын («юридикалык жактын органдары») башкаруусуна өткөрүлүп берилгендигине болгон мамиле.

Менчикти оперативдүү башкаруу доктринасынын илимий практикалык мааниси чоң болгон.

1. Юридикалык жак жарандык-укуктук жоопкерчиликке тартылышы мүмкүн эместиги аныкталды, анткени юридикалык субъекттин элементтеринин бири – деликт жөндөмдүүлүгү жок. Субъективдүү сапаттар боюнча бул өзгөчөлүк жеке адамга (адамдын психикалык абалы) гана мүнөздүү. Юридикалык жакты жоопкерчиликке тартуу мындай ченемдер мыйзамда каралгандыктан, иш жүзүндө күнөөлүү адамдар жоопкерчиликке тартылбайт. Албетте, юридикалык жактын ишмердүүлүгүнө жок дегенде бир адам катышат. Башкача айтканда, юридикалык жактын жоопкерчилиги – бул уюмдардын юридикалык жоопкерчилигинин таза мыйзамдык курулушу.

Ушуга байланыштуу, жарандык мыйзамдарга ылайык, юридикалык жакка карата айып төлөө, келтирилген зыяндын ордун толтуруу, юридикалык жакты жоюу, юридикалык жактын ишин токтото туруу же тыюу салуу сыяктуу жарандык-укуктук чаралар гана колдонулушу мүмкүн экендигин карап чыгууну сунуштайбыз. Мындай жобо юридикалык жак юридикалык жоопкерчиликтин түрлөрүнө карабастан, таасир этүү чаралары колдонулуучу субъект гана боло аларын бирдиктүү жана унификацияланган түшүнүүгө алып келет деп ойлойбуз;

2. Коммерциялык уюмдардын кичи, орто жана ири болуп бөлүнүшү негизделген, бул экономиканын тармактарынын кызыкчылыктарын эске алуу менен вертикалдуу интеграцияланган уюмдардын укуктук статусун аныктоого мүмкүндүк берет. Бул классификациянын төмөнкү критерийлерин карап чыгууну сунуштайбыз:

уюмдун товарларды (жумуштарды, кызмат көрсөтүүлөрдү) сатуудан түшкөн кирешеси жана уюмдун кызматкерлеринин саны. Чакан коммерциялык уюмдарда мындай уюмдарды кароого болот, анда ишкер өзү негизинен өндүрүш процессине катышып, ушуга ылайык кесиптик жана техникалык функцияларды аткарат, ал эми соода жана уюштуруучулук функциялар негизинен анын үй-бүлө мүчөлөрүнүн мойнуна жүктөлөт.

Ишкер өндүрүш процесси менен алектенгендигине карабастан, анын иши өндүрүш менен гана чектелбестен же кандайдыр бир натыйжаларга түздөн-түз жетүү менен гана чектелбеген уюмдарды **орто уюмдар** деп кароого болот, бирок кыйла даражада башкаруучулук функцияларды аткарууга, кызматкерлерди жалдоого жайылтылат.

Мындай уюмдарды ишкер өзү түздөн-түз өндүрүшкө катышпай, башкаруу функцияларын аткаrsa, же уюмдун активдеринин көбүн кошкондо, кызматкерлерди жалдоо кызматы бар жерде **чоң деп эсептесе болот.** Ушуга байланыштуу 2-пункттун экинчи абзацында чакан, орто жана ири уюмдарга карата норманы бекитүү сунушталууда. Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 85-статьясы төмөнкүдөй редакцияда баяндалсын: *«Коммерциялык уюм болгон юридикалык жактар кичи, орто жана ири коммерциялык уюмдар болуп бөлүнөт. Юридикалык жактарды чакан, орто жана ири коммерциялык уюмдарга классификациялоонун критерийлери атайын мыйзам менен аныкталат».*

3. Тиешелүү тарыхый контекстти эске алуу менен Кыргыз Республикасындагы коммерциялык уюмдардын жабык тизмеси зарыл болгондугу далилденген. Мында Кыргыз Республикасындагы мыйзам чыгаруучу көз карандысыздыкка ээ болгон шартта эркин рынок системасындагы бул формалардын ар биринин экономикалык маанисине таянган. Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин биринчи бөлүгү күчүнө киргенден бери 20 жылдан ашык убакыт өткөндүгүн эске алуу менен коммерциялык уюмдардын жабык тизмеси жөнүндө талап чет өлкөлүк инвестицияларды тартуу позициясынан эч кандай натыйжа бербейт. Кээ бир уюштуруучулук-укуктук формалар кыргыз коомчулугу тарабынан кабыл алынган эмес (Улуттук статистика комитетинин маалыматы боюнча коммандиттик шериктештиктер 21 жылдан бери бир да жолу катталган эмес), жана рыноктун жана чет өлкөлүк мыйзамдардын талаптарына жооп бербейт. Рынок экономикасынын принциптерине ылайык, анда болуп жаткан бардык процесстер эркин ишкердикке негизделет. Иштин түрүн, аны жүргүзүү ыкмаларын тандоо ар бир конкреттүү учурда «жогорудан» көрсөтмөсүз эле ишкердин өзү тарабынан аныкталат. Албетте, жогоруда айтылгандардын баары Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына карама-каршы келбеши керек. Коммерциялык уюмдардын түрдүү уюштуруучулук-укуктук формаларынын болушу, дүйнөлүк практика көрсөткөндөй, ар бир мамлекетте рынок экономикасынын эффективдүү иштешинин негизги шарты болуп саналат;

4. Коммерциялык уюмдардын тизмегине холдингдер жана концерндер сыяктуу уюштуруу-укуктук формаларды киргизүү сунуш кылынат жана негиздүү, анткени алар коммерциялык уюмдардын бирикмелеринин алгылыктуу формалары болуп саналат. Ошону менен бирге эки түрдөгү чарбалык шериктештиктерди жана кошумча жоопкерчилиги бар коомду алар кеңири практикалык колдонууну таба

албагандыктан тизмеден чыгаруу сунушталууда. **Холдингдер** - бул уюштуруучулук биримдиктин белгилери бар корпоративдик бирикмелер. Алар холдингди түзүүчү юридикалык жактардын бирикмеси бирдиктүү бизнес болуп саналат, мында холдингдин катышуучулары макулдашылган иш-аракеттерди жасашат, рынокто бир чарбалык субъект катары аракеттенип, бирдиктүү инвестициялык, финансылык, кадрдык, илимий-техникалык, технологиялык, өндүрүштүк-экономикалык саясатты жүргүзүшөт. **Концерн** коммерциялык уюмдардын интеграциясынын эң кеңири таралган жана өнүккөн формасы болуп эсептелет. Ошол эле учурда концерндер бирикменин эң татаал формаларынын бири болуп саналат. Алардын өзгөчөлүгү — өндүрүш, каржы, транспорт жана соода уюмдары сыяктуу ар түрдүү тармактардын коммерциялык уюмдарын камтыйт. Концерндердин маанилүү белгилеринин бири коммерциялык уюмдардын бирикмесинин менчигинин биримдиги болуп саналат, бирок, катышуучулар экономикалык мамилелердин артыкчылыктары боюнча өз ара көз каранды. Холдинг жана концерн коммерциялык уюмдардын чечүүчү формалары боло тургандыгы негиздүү. Алар ишкердик демилгелерди тоскоолсуз өнүктүрүү үчүн мүмкүнчүлүктөрдү түзүп, рынок конъюнктурасынын бир аз өзгөрүүсүнө тез чара көрүшүп, атаандаштыкка жөндөмдүү продукцияга, товарларга, кызмат көрсөтүүлөргө жана жумуштарга өтө алышат. Ошондой эле өнөктөштөрдөн кошумча финансылык каражаттарды тартуу менен ири өндүрүштү уюштурууга салым кошууда. Ошентип, Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинде каралган уюмдардын бирикмелери коммерциялык эмес уюмдар (ассоциациялар жана бирикмелер) формасында гана түзүлүшү мүмкүн болгон ишкердикти өнүктүрүү үчүн чечилбеген маселелери да чечилет;

5. Юридикалык жактын жарандык-укуктук жоопкерчилигинин башталышынын шарты катары күнөөнү алып салуу сунушу бир нече себептер менен негизделген. Ошентип, эмгекте юридикалык жак жарандык-укуктук жоопкерчиликтин субъекти эмес экендиги, ага жарандык-укуктук таасир көрсөтүү чаралары гана колдонулушу мүмкүн экендиги далилденген. Юридикалык жакка карата акыркысы гана эки шартта колдонулушу мүмкүн: келип чыккан зыяндуу кесепеттер (зыяндын болушу), ошондой эле келтирилген зыян менен юридикалык жактын ортосундагы себептик байланыш. Ошентип, юридикалык жактар үчүн жарандык укук бузуунун бөлүгү катары күнөөнүн түшүнүгү жана мааниси жөнүндөгү маселенин талаш-тартыштуулугу алынып салынат. Күнөө принциби жеке адамдарга мүнөздүү болгондуктан, чара колдонуу үчүн милдеттенмени бузуу же зыян келтирүү (объективдүү жоопкерчиликти белгилөө) фактысы жетиштүү. Юридикалык жакты таасир көрсөтүү чараларын колдонуудан бошотуу үчүн жагдай, форс-мажордук жагдайлар же жабырлануучунун ниети негиз болуп саналат;

6. Юридикалык жактарды түзүүнү мамлекеттик каттоо татаал укуктук механизм экени аныкталды. Анын структуралык жана маанилүү талдоосу каттоонун өзгөчөлүгүн көрсөткөн бир катар терс белгилерди аныктоого мүмкүндүк берди: мамлекеттик каттоонун ачыктыгы, жеке кызыкчылыктардын процессине кийлигишүү, юридикалык жактарды түзүүнүн бирден-бир далили, түзүлүп жаткан юридикалык жактын өзүнчө мүлктүк базасын түзүүнүн жөнгө салынган жол-жобосунун жоктугу. Ошол эле учурда мамлекет каттоо стадиясында уюмдардын

уюштуруу документтерин текшербейт жана алардын мазмуну үчүн жоопкерчилик тартпайт. Иш жүзүндө мамлекет юридикалык жактарды түзүүнүн мыйзамдуулугун формалдуу түрдө текшерет, ал эми каттоочу органдар юридикалык жактардын Бирдиктүү мамлекеттик реестрине маалыматтарды киргизүү жана андан маалыматтарды берүү үчүн гана жоопкерчилик тартат. Юридикалык жактарды мамлекеттик каттоонун жол-жоболорун талдоонун жыйынтыгында чет өлкөлүк жактарды жана капиталды тартуу максатында мамлекеттик каттоонун жөнөкөйлөштүрүлгөн тартибин киргизүү сунушталууда. Мамлекеттик каттоонун жол-жобосу каттоочу органга юридикалык жакты түзүү жөнүндө билдирүү берүүгө чейин кыскартылууга тийиш экендиги негизделет. Ыйгарым укуктуу орган катары биз салык органдарын аныктоону сунуштайбыз, анткени алардын компетенциясына салык төлөөчүлөрдүн эсебин жүргүзүү кирет. Уюштуруу документтеринин мазмунунун мыйзамдуулугу нотариустарга берилүүгө тийиш, анткени нотариалдык жактан күбөлөндүрүлгөн уюштуруу документтерин каттоочу органга берүү зарылчылыгы милдеттүү талап болуп саналат. Бул бул чөйрөдөгү юридикалык жактарды каттоого байланышкан бюрократташтыруу маселелеринин бүтүндөй комплексин чечүүгө мүмкүндүк берет.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Диссертация кенен теориялык жана практикалык материалдарга, жарандык-укуктук мамилелердин субъекти катары юридикалык жактардын юридикалык субъектилеринин проблемаларын комплекстүү талдоого негизделген өз алдынча аткарылган илимий изилдөө болуп саналат. Изденүүчү коргоого берилген диссертациянын жаңылыгын жана практикалык маанисин түзгөн негизги жоболорун формулировкалаган. Диссертант Кыргыз Республикасындагы юридикалык жактардын институтунун көйгөйлөрүнө тиешелүү доктриналдык жана ченемдик булактарды талдоо жана системалаштыруу боюнча иштерди жүргүзгөн, юридикалык илимде орун алган теориялык ыкмаларды жалпылаган. Биринчи жолу юридикалык жактардын классификациясы менен катар юридикалык жактын түшүнүгүн аныктоо үчүн теориялык жоболор иштелип чыккан.

Жыйынтыктарды апробациялоо жана ишке ашыруу. Диссертация Эл аралык башкаруу, укук, финансы жана бизнес академиясынын «Юриспруденция» кафедрасынын жыйынында талкууланды. Диссертациянын негизги жоболору жана корутундулары изденүүчү тарабынан ар кандай илимий-практикалык конференцияларда баяндалган жана талкууланган, атап айтканда: «Заманбап дүйнөдөгү актуалдуу илимий изилдөөлөр» эл аралык илимий конференциясы (Украина, Переяслав-Хмельницкий, 2020-ж.), Эл аралык илимий «Заманбап дүйнөдөгү актуалдуу илимий изилдөөлөр» конференциясы (Украина, Переяслав-Хмельницкий, 2020-жыл, сентябрь), ошондой эле изилдөө темасы боюнча диссертациялык басылмаларда чагылдырылган.

Изилдөөнүн натыйжаларын чагылдыруунун толуктугу. Диссертациянын жоболору диссертациянын изилдөө темасы боюнча илимий басылмаларында берилген. Негизги жоболор, корутундулар жана сунуштар жарыяланган эмгектерде: 2 окуу, методикалык жана практикалык колдонмолордо, ата мекендик жана чет өлкөлүк басылмалардагы 32 илимий басылмаларда баяндалган. Изилдөөнүн натыйжалары окуу процессине аларды лекцияларда колдонуу, окуу-методикалык

колдонмолорду иштеп чыгуу, юридикалык жактарды түзүү боюнча укуктук документтерди даярдоо (уставдар, уюштуруу документтери) жана алардын ишмердүүлүгүн укуктук камсыздоо (лицензия) аркылуу киргизилген.

Диссертациянын структурасы жана көлөмү. Диссертация кириш сөздөн, 4 главадан, 11 параграфтан, корутундудан жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү изилдөө темасынын актуалдуулугун жана илимий жаңылыгын негиздейт, диссертациянын темасы менен негизги илимий программалардын байланышын көрсөтөт, изилдөөнүн максаттарын жана милдеттерин аныктайт, алынган натыйжалардын экономикалык маанисин, изилдөөнүн практикалык маанисин, коргоого сунушталган жоболорду түзөт, диссертациянын теориялык жана методологиялык негиздерин аныктайт жана натыйжалардын апробацияланышы, диссертациянын түзүмү жана көлөмү жөнүндө маалымат берет.

Үч бөлүмдөн турган **«Юридикалык жактар жөнүндө укуктук доктриналардын концептуалдык негиздери» биринчи главасы** юридикалык жактар жөнүндө кандай укуктук теориялар бар жана кайсылары андан ары өнүктүрүлгөн деген маселени изилдөөгө арналган. Жалпыланган талдоо изденүүчүгө юридикалык жактар жөнүндөгү негизги теорияларды аныктоого жана заманбап укукта юридикалык жак түшүнүгүн кароого мүмкүндүк берди.

«Юридикалык жактар жөнүндө негизги теориялар» деген биринчи главанын биринчи бөлүмүндө азыркы юридикалык илимде укук доктринасына байланыштуу маселелерди изилдөөгө олуттуу көңүл бурулуп жаткандыгын ырастоо үчүн адабияттарга жана булактарга сереп салынды.

Юридикалык жактардын юридикалык жактарын кароого **теориялык жана жарандык-укуктук мамиленин негиздерин** иштеп чыгууга ата мекендик окумуштуулар зор салым кошушкан: Ч.И. Арабаев, Э.Ж. Бейшембиев, Б.И. Бөрүбашов, Т.И. Ганиева, Ж.Т. Мурзабекова, С.К. Насбекова, А.Н. Ниязова, Н.О. Пак, Н.Р. Розахунова, Ш.Д. Рыскулов, А.В. Тен, Б.Т. Токтобаев, А.К. Хашимова, З.Ч. Чикеева жана башкалар.

Бул теориялык маселеге көрүнүктүү юристтер М.М. Агарков, З.А. Ахметьянова, С.Н. Братусь, А.В. Венедиктов, Ю.С. Гамбаров, Д.М. Генкин, Л.Л. Герваген, В.Г. Грибанов, Н.Л. Дювернуа, О.С. Иоффе, Ф.С. Карагусов, Н.В. Козлова, Н.М. Коркунов, О.А. Красавчиков, М.И. Кулагин, С.П. Мороз, Дж.С. Муртазакулов, В.А. Рахмилович, М.Т. Раупова, Е.А. Суханов, О.Н. Садиков, В.А. Тархов, Ю.К. Толстой, Е.Н. Трубецкой, Б.Б. Черепяхин ж.б. өз эмгектерин арнашкан.

А.В. Венедиктов, С.Н. Братусь, В. П. Грибанов жагна башка цивилисттердин фундаменталдык эмгектери укук жөндөмдүүлүгүнүн укуктук түзүлүшүн изилдөөгө жана өнүктүрүүгө арналган.

Экономикалык системасы өнүккөн мамлекетте юридикалык жактар негизги субъект болуп саналгандыктан, бул маселенин жалпы теориялык изилдөөлөрү салыштырмалуу укуктук багытка ээ болушу керек.

Юридикалык жактын ар кандай теорияларын (көркөм адабият теориясы, «инсандаштырылган максат теориясы», органикалык теория, реалисттик теория, коллектив теориясы, мамлекеттин теориясы, режиссёр теориясы, социалдык реалдуулук теориясы, коомдук мамилелер теориясы ж.б.) изилдөө – “юридикалык жак” – бул түзүлүшүнүн жана иштешинин ойдон чыгарылган мүнөзүнө ээ болгон өз алдынча жасалма укук субъектин билдирген категория деп айтууга мүмкүндүк берет.

Көбүрөөк талкууну жараткан негизги илимий проблема – бул юридикалык жактын касиеттеринин ээси ким же эмне деген суроо, б.а. юридикалык жактын субстраты. Юридикалык жактын түшүнүгүнүн артында эмне турат деген суроонун жообуна жараша юридикалык жактын ар кандай теорияларын эки чоң топко бөлүүгө болот: юридикалык жактын касиеттери бар кандайдыр бир реалдуу субъекттин бар экендигин тануучу түшүнүктөр жана мындай касиеттердин алып жүрүүчүсүнүн бар экендигин тааныган түшүнүктөр.

Теориялардын биринчи тобуна юридикалык жактын алгачкы фундаменталдуу теорияларынын бири болуп, «фикция (ойдон чыгарылган) теориясы» деп аталган Ф.К. Савиньинин концепциясы кирет. Юридикалык жактын теорияларынын экинчи тобу юридикалык жактардын ойдон чыгарылган эмес, чыныгы субъект катары болушунун реалдуулугу жөнүндөгү тезистен келип чыгат. Ошол эле учурда «органикалык теориянын» негиздөөчүсү Ф.Гьерке юридикалык жакты адамдын инсандыгына салыштырып, аны союздаш инсандын бир түрү катары адамдардын жыйындысынан айырмаланган союздаш инсандын, коомдук организмдин бир түрү катары түшүнгөн.

Юридикалык жактын каралып жаткан негизги теориялары юридикалык илим жооп бериши керек болгон бир нече аныктоочу суроолорду аныктоого мүмкүндүк берет. Биринчиден, юридикалык жак реалдуу жакпы? Экинчиден, юридикалык жактын өз алдынча эрки барбы? Үчүнчүдөн, укуктук мамилелери бар юридикалык жакты аныктоого болобу? Бул суроолорго берилген жооптор юридикалык жактардын теориясын өнүктүрүүгө жана жарандык-укуктук мамилелерге юридикалык жактардын катышуусуна байланышкан бир катар практикалык маселелерди чечүүгө мүмкүндүк берет. Юридикалык жактын теорияларын изилдөөнүн жүрүшүндө аныкталган көйгөйлөр укуктун субъектинин позициясынан эмес, натыйжалуу укуктук өз ара аракеттенүүнүн үлгүсү катары социалдык-укуктук реалдуулукта юридикалык жак феноменинин болушуна таянуу менен чечилиши керек окшойт. Мындай мамиледе юридикалык жак абстракттуу курулуш катары көрсөтүлөт, ал ар кандай укук субъекттеринин ал аркылуу өз кызыкчылыктарын ишке ашыруусуна жана керектөөлөрүн канааттандыруусуна шарт түзөт. Бул учурда, албетте, ал материалдык дүйнөгө таандык эмес болгондуктан, юридикалык субъектинин бардык белгилерине ээ эмес. Албетте, юридикалык жактын өз алдынча эрки барбы деген суроого жооп берилбейт. Бул учурда, тескерисинче, юридикалык жак эркердин кагылышуусу пайда болгон аянтча катары иш алып барышы жөнүндө сөз кылышыбыз керек, бир жагынан уюштуруучулар, ал эми экинчи жагынан – мыйзам чыгаруучу, ал өзүнүн ыйгарым укуктарын жүзөгө ашыруунун укуктук негиздерин аныктайт. Бул кагылышуунун натыйжасында укук субъекттеринин эң

эффективдүү өз ара аракеттенүүсү үчүн укуктук байланыш орун алган укуктук чөйрөнүн объективдүү факторлорунун таасири астында тийиштүү чечимдерди кабыл алууда оптималдаштыруу байкалат. Ошол эле учурда белгилүү бир мамилелер, эрктин билдирүүлөрү, актылар юридикалык жактын кубулушу реалдуу түрдө көрүнгөн кубулуштар болуп саналат.

Биринчи главанын экинчи бөлүмүндө «Юридикалык жак юридикалык фикция катары» деген тезис менен башталат, мыйзамдагы ойдон чыгарылган жана божомол категорияларынын узактыгы боюнча укуктун өзүнүн өнүгүү тарыхы менен салыштырууга боло турган көп кылымдык тарыхы бар. Аларга болгон теориялык көз караштар, ошондой эле көз караштар кылымдар бою өзгөрүп, системага айланып, ошол эле учурда алардын бүткүл тарыхында көркөм адабиятка карата алардын ролун жана аларды колдонуу мүмкүнчүлүгүн тануунун чегинде эки ача мамиле байкалып келген. мыйзамда. Аларга карата теориялык көз караштар да, мамилелер да кылымдар бою өзгөрүп, системага айланган. Ошол эле учурда, анын бүткүл тарыхында, алардын ролун жана алардын ролун жана аларды мыйзамда колдонуу мүмкүнчүлүгүн четке кагуу алдында эки ача мамиле болгон. Көбүнесе бул кубулуштардын табиятына байланыштуу: фикция – латын тилинен сөзмө-сөз которгондо “ойдон чыгарылган, болбогон нерсе, реалдуу эмес” дегенди билдирет.

Юридикалык фикция – ченемдик укуктук актыларда бекемделген жана укуктук практикада ченемдик-укуктук көрсөтмө катары колдонулуучу, болгон жагдайларды жарыялоодо туюнтулган укуктук техниканын атайын каражаты; иш жүзүндө болуп жаткан жана реалдуулукта болбогон окуя, болуп өткөн окуя, анын жардамы менен жалпы милдеттүү болуп калган атайылап жалган жобо шарттуу түрдө чындык деп таанылат, аны жокко чыгаруу мүмкүнчүлүгү, эреже катары, эч кандай юридикалык мааниге ээ эмес. Юридикалык фикция – мыйзам чыгаруу жана укук колдонуу практикасында колдонуу көп кылымдар бою жүргүзүлүп келген укуктук категория. Фикцияны колдонуу менен мыйзам чыгаруучу бир эле укуктук режимди бир нече укуктук кубулуштарга жайылтуу менен укуктук материалды үнөмдөйт. Укуктук фикция реалдуулукта жок, бирок көп түрдүү прикладдык жана теориялык маселелерди чечүүгө мүмкүндүк берүүчү элестүү чоңдуктар сыяктуу математикалык категорияга окшош экендигине кошулсак болот. Фикциянын теориясынын артыкчылыктары катары юридикалык жактын жоктугун негиздеп, аны чарбалык иштин мыйзамдык жактан бекитилген формасы катары таануу; бул формага юридикалык субъектилик ыйгарат жана аны уюштуруучулардан көз карандысыз, өзүнчө мүлккө ээ болгон өз алдынча субъект катары жарандык жүгүртүүгө киргизет. Юридикалык жактын категориясы илимий-практикалык жүгүртүүгө, биринчиден, индивидуалдык эмес субъекттин жеке мүнөзүн баса белгилөө максатында киргизилген; экинчиден, укуктун башка субъектиси – адам менен салыштырганда жамааттык формациянын (бирликтин) юридикалык субъектисинин белгилерин көлөкө түшүрүү. Чындыгында юридикалык жактын маанилүү негизи ойдон чыгарылган эмес, адамдардын реалдуу, чыныгы керектөөлөрү болуп саналат, бирок бул кызыкчылыктарды коргоого укук берилген субъекттер реалдуу эмес жандыктар болуп саналат, бул жашоонун өзү же мыйзам чыгаруучу тарабынан жасалма түрдө түзүлгөн субъектилер. Юридикалык жактын

болгон концепцияларын кыскача талдоо да алардын көбү фикциянын теориясын иштеп чыгат деген тыянакка келет. Мындан тышкары, кандайдыр бир (ал тургай, карама-каршы) теориянын өкүлдөрү да көркөм адабияттарды колдонбостон кыла албайт. Башка түшүнүктөрдүн таасири астында жана бир аз өзгөртүлгөн бул теория мыйзам чыгаруучу тарабынан колдонула берет. Практика көрсөткөндөй, юридикалык жактын теориясы коомдун ар кандай мамилелерди жөнгө салуудагы керектөөлөрүнүн таасири астында өнүгүүсүн улантууда. Акыркы убакта юридикалык жактын жарандыгын аныктоо маселеси көп туулат, бул улуттук жана эл аралык укуктун көз карашынан алганда маанилүү. *Биринчи главанын «Заманбап укуктагы юридикалык жактын түшүнүгү» үчүнчү бөлүмүндө* капиталдын алгачкы топтолушу бир убакта юридикалык жак концепциясын укуктук жактан негиздөөнү талап кылган, көп жылдар бою коомдук муктаждыктарга ишенимдүү кызмат кылган жана бүгүнкү күндө да кызмат кылууда, бирок, бир нече убакыттан бери, чечилбеген көйгөйлөргө көбүрөөк дуушар болууда. Капиталды борборлоштуруунун максаттарына жетүү каражаты катары пайда болгон юридикалык жак акырындык менен бул борборлоштурууну ишке ашыруунун механизмин айланган, банктык жана өнөр жай капиталын бириктирүү процессин тейлеген жана улуттук жана эл аралык ири компанияларды түзүүдө, андан кийин экономика капиталды борборлоштуруунун эң жогорку чегине жеткенде, дээрлик толугу менен ишкердик тобокелдигин чектөө функциясына өттү [Кулагин М.И. *Предпринимательство и право: Опыт Запада // Избранные труды. — М., Статут-, 1997, с. 222*]. Ошого жараша монополисттик бирикмелер үстөмдүк кылган коомдо юридикалык жактардын укугу монополиялар - компаниялардын топтору жөнүндөгү эрежелер менен логикалык жактан жөнгө салынууга тийиш.

Юридикалык жактын азыркы доктриналарында анын теориялык негиздери каралбайт. Алар анын бар экендигине шек келтиришпейт. Бирок, басым экономикалык өз алдынчалык, ошондой эле юридикалык жактын ички ишмердүүлүгү сыяктуу аспектиге бурулду. Демек, туунду ишканалардын жана филиалдардын көйгөйлөрү, ошондой эле юридикалык жактын өзүндөгү корпоративдик өз ара аракеттенүү маселелери биринчи планга чыгып, «корпоративдик көшөгө артына кирүү» доктринасын жаңыртты. Учурда улуттук жана эл аралык рыноктордо алдыңкы оюнчулардын алмашуусу болду; булар азыр өзүнчө юридикалык жактар эмес, аларды алмаштырган компаниялардын топтору, өз учурунда М.И. Кулагин «экономикалык биримдик же өз алдынча укук субъекттеринен турган уюм» катары аныктаган [Кулагин М.И. *Предпринимательство и право: Опыт Запада // Избранные труды. — М., Статут-, 1997, с. 139*]. Ошол эле учурда келишимдик мамилелер дагы эле бул мамилелерге кирген юридикалык жактардын деңгээлинде түзүлүүдө. Натыйжада, компаниялардын топторуна таандык болгон таламдар менен бул топторго кирген айрым юридикалык жактардын таламдарынын ортосунда айырмачылыктар келип чыгат жана алардын көрсөтмөсү боюнча үчүнчү жактар менен келишимдик мамилелерге кирүү же «укуктук формалары жана алардын экономикалык мазмуну» бар [Кулагин М.И. *Предпринимательство и право: Опыт Запада // Избранные*

труды. — М., Статут-, 1997, с. 122]: кызыкчылык бир юридикалык жакка, аткаруу жана жоопкерчилик - башкага таандык.

«Юридикалык жактарды изилдөөнүн методологиялык деңгээлдери» экинчи главасы изилдөө куралдарын сыпаттоого арналган.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси болуп юридикалык жактын түзүмүн колдонууга жана аны өзүнчө классификациялык түрлөргө дифференциациялоого байланыштуу келип чыккан коомдук мамилелер саналат.

Диссертациялык изилдөөнүн предмети болуп соттун чечимдеринде жана башка мамлекеттик ыйгарым укуктуу органдардын укук колдонуу актыларында чагылдырылган ата мекендик жарандык мыйзамдардын нормалары, аларды колдонуу практикасы, ошондой эле юридикалык жактын юридикалык жактуулугун аныктоо маселелери боюнча илимий доктрина саналат.

Диссертациялык изилдөөнүн методологиялык негизин диалектиканын негизги жоболору, системалык жана секторлор аралык мамилелер, тарыхый жана логикалык методдордун биримдиги, дедукция жана индукция, анализ жана синтез, формалдуу логикалык метод, байкоо жана сүрөттөө түздү. Ачылып жаткан теманын маселелерине тиешелүү укук теориясы жана жарандык укук жаатындагы ата мекендик жана чет элдик авторлордун эмгектери пайдаланылды. Ошол эле учурда логикалык, тарыхый, конкреттүү социологиялык изилдөөлөрдүн, талдоолордун жана практикада жалпылоонун ыкмалары, ошондой эле логикалык-укуктук талдоо методу, салыштырма укуктук, салыштырма, техникалык жана укуктук чечмелөө методу жана башка юриспруденциянын атайын илимий методдор колдонулган.

Экинчи главанын биринчи бөлүмүндө «Юридикалык жактын кубулушун таануунун жалпы илимий ыкмалары» жалпы илимий методдор баяндалат.

Коомдук мамилелердин олуттуу татаалданышы жана өнүгүшү жана анын натыйжасында жарандык-укуктук жөнгө салуунун деталдашуусу жана дифференциацияланышы, жарандык мыйзамдарды олуттуу модернизациялоо жарандык-укуктук инновацияларды, өзгөргөн жарандык укук категорияларын, кубулуштарды жана кубулуштарды түшүнүүнүн кошумча каражаттарын колдонууну талап кылат. Жарандык укуктун ченемдерин аныктоо, жарандык-укуктук жөнгө салуунун эффективдүү моделдерин түзүү үчүн абдан зарыл болгон жаңы илимий билимдерди өндүрүү автордун позициясын, далилдерди, жүйөөлөрдү негиздөө ыкмаларын, алынган натыйжалардын алгылыктуулугунун критерийлерин туура тандоо менен гана мүмкүн болот.

Белгилей кетсек, жарандык таануунун методологиясына Ю.В. Ковалева [Ковалева, Ю.В. *Методологические основы исследования императивности в договорном праве [Текст] / Ю.В.Ковалева // Общество и право. – 2010. - № 4. – С. 94-98*], О.А. Кузнецова [Кузнецова, О.А. *Методы научного исследования в цивилистических диссертациях [Текст] / О.А.Кузнецова // Вест.Пермского ун-та. Юр.науки. - 2014. - Вып.4(26). – С.254–270*], ж.б. Бирок алардын изилдөөлөрү жарандык укукта колдонулуучу илимий методдор системасынын айрым аспектилерине арналган. Ошону менен бирге жарандык укуктун методологиясын өнүктүрүү чөйрөсү өнүкпөгөн бойдон калууда. Жарандык-укуктук чындыкты

таануу методдорун өркүндөтүү жолдору да жетишсиз изилденген. Укуктук жөнгө салуу ыкмалары илимий изилдөө методологиясы менен тыгыз байланышта.

Жарандык укукта колдонулуучу методдор *жалпы илимий жана жеке илимий* болуп бөлүнөт.

Жарандык укук илиминин ыкмаларын шарттуу түрдө жарандык методологиянын эң жогорку деңгээли, жарандык укуктун методологиясынын жалпы илимий деңгээли, жарандык укуктун методологиясынын жеке илимий деңгээли сыяктуу бир нече деңгээлдерге бөлүүгө болот. Аларды кароо юридикалык жактын анын юридикалык субъектиси сыяктуу кубулушун таануунун методологиялык негизин тандоо маселеси боюнча автордун позициясын көрсөтүүгө мүмкүндүк берет деп ойлойбуз. Жалпы илимий деңгээл түрдүү илимий дисциплиналарда колдонулуучу илимий билимдин жолдорунан жана методдорунан турат.

Экинчи главанын экинчи бөлүмүндө «Юридикалык жактын жеке илимий изилдөө ыкмаларынын системасы» жарандык укуктун методологиясынын жеке илимий деңгээлин сыпаттоого арналган.

Юридикалык илим биринчи кезекте мамлекетти жана укукту эмпирикалык изилдөөнүн алкагында жеке илимий методдор менен иштейт. Юриспруденцияда колдонулган жеке илимий методдордун ичинен конкреттүү социологиялык, статистикалык, математикалык, кибернетикалык, моделдөө методу, социалдык-укуктук экспериментти атаса болот. Бул инструменталдык комплект юридикалык жакты изилдөөдө кыйла жемиштүү болуп саналат, анткени ал бул изилдөөнүн максаттарына жетишүүгө жана диссертациянын илимий жаңылыгын аныктоочу конкреттүү натыйжаларды алууга көмөктөшөт.

«Юридикалык жактын жарандык-укуктук субъективдүүлүгү: түшүнүгү жана мазмуну» үчүнчү главасы жарандык укук мамилелеринин субъекти катары юридикалык жактын жалпы мүнөздөмөлөрүн изилдөөгө арналган. Главаны бөлүктөргө бөлүү жарандык укук мамилелеринин субъекти катары юридикалык жактын юридикалык жактарынын тизмесинин негизинде жүргүзүлөт.

Үчүнчү главанын биринчи бөлүмүндө “Юридикалык жак жарандык категория катары” XX-кылымда юридикалык жактын мааниси өскөндүгү белгиленген. Бул өсүш жаңы инфраструктуранын калыптанышы жана ишкердик ишмердүүлүктүн интернационализациясы, экономикага мамлекеттин кийлигишүүсүнүн кеңейиши жана жаңы маалыматтык технологиялардын пайда болушу менен байланышкан. Рыноктук экономикага өтүү менен укук субъекттеринин, биринчи кезекте экономиканы өнүктүрүүдө чечүүчү ролду ойногон юридикалык жактардын иштөөсүнүн укуктук негиздерин жана шарттарын аныктаган мыйзамдык жана мыйзам алдындагы актыларды иштеп чыгуу зарыл болгон.

Юридикалык жак Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинде жана ага кошумча мыйзамдарда бекитилген жарандык укук тутумунун негизги институттарынын бири болуп саналат. Юридикалык жактар жарандык укуктун башка субъекттери сыяктуу эле ар кандай укуктарга жана милдеттерге ээ [Арабаев, Ч.И. *Гражданское право Кыргызской Республики [Текст]: учебник / Ч. И. Арабаев. - 2-е изд., испр., и доп. - Бишкек: «Нур - Ас», 2010. - 520 с.]*.

Кыргыз Республикасынын Гражданлык кодексинин 83-беренесинин 1-пунктуна ылайык, «юридикалык жак деп өзүнчө мүлккө ээлик кылган, чарба жүргүзүү же өзүнчө мүлктү оперативдүү башкаруу уюм саналат...». Милдеттенмелер пайда болгон учурда юридикалык жак өзүнүн мүлкү менен жоопкерчилик тартат. Юридикалык жак мүлктүк жана жеке мүлктүк эмес укуктарга жана милдеттерге ээ болууга жана ишке ашырууга укуктуу. Укуктук талаш-тартыш келип чыккан учурда юридикалык жак сотто доогер же жоопкер болууга укуктуу. Юридикалык жактардын өз алдынча балансы же сметасы бар.

Юридикалык жактын түпкү маңызына карабастан, дээрлик бардык авторлор белгилердин белгилүү жыйындысы болмоюнча юридикалык жак жөнүндө сөз кылуу мүмкүн эмес экенин моюнга алууга аргасыз болушу принципиалдуу мааниге ээ. Же башкача айтканда, юридикалык жактын субстраттарын издөө бизди шартсыз фактыдан алыстатпашы керек: субстрат абдан конкреттүү көрүнүштөрүндө тышкы көрүнүшү бар.

Мындан тышкары, «юридикалык жак» термини илимге белгилүү болгон «юридикалык инсан» категориясы сыяктуу эле укуктун субъекти катары таанылуу касиетин туюндуруарын, жана эч кандай укук мамилелеринин субъектиси эмес, укук субъектиси катары тааныла тургандыгын эстен чыгарбоо принципиалдуу түрдө маанилүү. Мында субъект тарабынан тигил же бул коомдук формациянын укугу менен таанылышы бул формация жооп бериши керек - б.а. предметтин өзгөчөлүктөрүнө болгон критерийлерди көрсөтүү менен таризделет.

Профессор С.П.Мороз белгилегендей, «экономикалык мамилелердин катышуучусу ишкер катары таанылышы үчүн ал белгилүү критерийлерге жооп бериши керек. Алардын ичинен автор төмөнкүлөрдү белгилейт: өзүнчө мүлктүн болушу, ишкердик укуктардын жана милдеттердин болушу (экономикалык компетенция), өз алдынча мүлктүк жоопкерчилик, ишкердик субъекти катары мамлекеттик каттоо» [С.П.Мороз, *Субъекты права в предпринимательских отношениях. - Сборник статей по материалам научно-практической конференции. - Алматы. - 2021г. - С.65-77*].

Укуктук доктрина салттуу түрдө төрт фундаменталдуу белгини бөлүп көрсөтөт, алардын ар бири зарыл жана бардыгы чогуу уюмду жарандык укуктун субъектиси, б.а. юридикалык жак катары таануу үчүн жетиштүү.

Гражданлык укукта өнүккөн жана юридикалык жак түшүнүгү менен байланышкан курулуштар укуктун башка тармактарында механикалык түрдө колдонулушу мүмкүн эмес.

Ошондуктан, жеке жана коомдук укуктун юридикалык жактарына мүнөздүү болгон жалпы белгилерин аныктоо, коомдук укуктун юридикалык жактарына мүнөздүү болгон белгилерди аныктоо, аларды укуктун ар кандай тармактары үчүн юридикалык жактын жалпы концепциясын иштеп чыгуу жана аларды жеке укуктун юридикалык жактарынын өзгөчөлүктөрү менен байланыштыруу, жеке жана коомдук кызыкчылыктардын айкалышын камсыз кылуузарыл.

Профессор А.Н.Ниязова белгилегендей, «Жеке жана коомдук укуктун айырмасы кызыкчылыктар чөйрөсүндө экени белгилүү. Эгерде субъект укукту ишке ашырып, жеке кызыкчылыкты көздөсө, биз жеке укук менен, ал эми коомдук

кызыкчылык болсо, коомдук укуктун чөйрөсү менен алектенебиз [А.Н. Ниязова, *Гармонизация частных и публичных интересов в реализации права собственности на землю [Текст] / А.Н.Ниязова // Право собственности в Кыргызской Республике: вопросы развития. – Б.: Изд-во КРСУ, 2004. - С.6*].

Үчүнчү главанын «Жарандык укуктагы юридикалык жактын негизги мүнөздөмөлөрү» деген экинчи бөлүмүндө автор юридикалык жактын укуктук түзүмүнүн маңызы мамлекеттин укуктук системасынын негизги элементтеринин бири катары ишкердик ишмердүүлүктүн бул формасынын бардык мезгилинде ар кайсы өлкөлөрдүн окумуштуулары тарабынан изилденип келген. Мында юридикалык жактын маңызынын теориялары иштелип чыккан жана негизделген, алар тиешелүү өндүрүштүк мамилелер системасына жараша айырмаланат. Жарандык укук мамилелеринин катышуучулары болуп саналган юридикалык жактар укукка жөндөмдүү, бирок бул сапат жеке адамдар (жарандар) үчүн мыйзам тарабынан таанылган окшош сапаттан айырмаланат. Юридикалык жакты түзүү юридикалык жактын укук жөндөмдүүлүгүнүн пайда болушунун укуктук негизи болуп саналат.

Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 84-беренесинде юридикалык жактын жарандык укук жөндөмдүүлүгүн жана аракетке жөндөмдүүлүгүн таануу менен, атап айтканда, Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 152-беренесинин 7-пунктуна ылайык ишкердик репутацияны коргоо укугун камсыз кылат. Жарандык иштер боюнча соттук практика юридикалык жакка келтирилген моралдык зыяндын ордун толтуруу мүмкүнчүлүгүн берет. Укуктук табияты боюнча ар түрдүү болгон укук мамилелеринде юридикалык жактар мазмуну боюнча ар түрдүү укуктук статуска ээ субъекттер катары чыгат. Ушуга ылайык, укук тармагынын ар бири юридикалык жактын юридикалык субъектинин өзүнүн түрүн аныктайт. Бирок, бир тектүү коомдук мамилелерди жөнгө салуучу укук тармагынын алкагында, ар кандай түргө кирген юридикалык жактар үчүн ар кандай көлөмдөгү юридикалык субъектилик аныкталбайт. Укуктарга ээ болуу жөндөмдүүлүгүндөгү айырмачылыктар юридикалык жактардын юридикалык субъектисинин тармактык түрлөрүнүн ортосунда гана болушу мүмкүн. Юридикалык жактын юридикалык субъектиси ар бир элементи коомдук мамилелердин белгилүү бир чөйрөсүндө юридикалык жактын укуктук статусун аныктаган система катары каралышы мүмкүн.

Жарандык укуктук мамилелер чөйрөсүндө конкреттүү субъективдүү укуктарга ээ болуу үчүн өбөлгөлөрдү камтыган негизги жана эң жалпы укук – бул укук жөндөмдүүлүгү. Жарандык укуктун субъекттеринин жалпы укуктук абалы укук жөндөмдүүлүгү аркылуу аныкталат.

Юридикалык жактардын укук жөндөмдүүлүгү *универсалдуу* (жалпы), башкача айтканда, юридикалык жак мыйзамда тыюу салынбаган иштин кандай болбосун түрлөрүн жүзөгө ашыруу үчүн зарыл болгон жарандык укуктарга ээ жана мындай укук мамилелеринин белгилүү, чектелген чөйрөсүндө гана алардын катышуусун камтыган *атайын* (чектелген) болушу мүмкүн. Атайын укук жөндөмдүүлүгүнүн болушу юридикалык жак өзүнүн уюштуруу документтеринде каралган ишинин

предметине жана максаттарына ылайык келген жарандык укуктарга ээ болушун жана бул иш менен байланышкан милдеттерди алып жүрүүсүн билдирет.

Юридикалык жактарда укук жөндөмдүүлүгүнүн болушу жарандык укуктарга ээ болуу жана ишке ашыруу, милдеттерди түзүү жана аткаруу жөндөмдүүлүгү болуп саналат. Ошонун негизинде юридикалык жактар үчүн “аракетке жөнөмдүүлүк” түшүнүгүн өзүнчө бөлүп берүүнүн зарылчылыгы жок.

Аракетке жөндөмдүүлүк юридикалык жактын статусунун маанилүү элементи болуп саналат жана жарандык укуктарга ээ болуу жана жүзөгө ашыруу, милдеттерди түзүү жана аткаруу боюнча уюмдун органдарынын иш-аракеттерин билдирет.

Ар кандай авторлор юридикалык жактардын мүмкүнчүлүктөрүн бир нече элементтерге бөлүшөт. Эң популярдуусу эки негизги элементке классификацияланганы: мамиле кылуу жөндөмдүүлүгү жана деликт жөндөмдүүлүгү.

Юридикалык жактын мамиле кылуу жөндөмдүүлүгү анын атынан тиешелүү ыйгарым укуктун негизинде же юридикалык жактын органы, же юридикалык жактын катышуучусу, же өкүлчүлүктүү мекеменин жардамы менен жүзөгө ашырылат.

Юридикалык жактын деликт жөндөмдүүлүгү аракетке жөндөмдүүлүк категориясы менен тыгыз байланышынан улам салттуу түрдө анын жөндөмдүүлүгүнүн элементтеринин бири катары каралат.

Эл аралык уюмдар жөнүндө сөз кылып жатып, профессор Э.Б.Бейшембиев «эл аралык өкмөттөр аралык уюм туунду жана функционалдык юридикалык субъектиге ээ болот. Юридикалык жак катары уюм жарандык-укуктук бүтүмдөрдү түзүүгө, башкача айтканда, келишимдерди түзүүгө, мүлккө ээ болууга (ээлик кылууга жана тескөөгө), сотто жана арбитражда иш козгоого, соттук териштирүүгө катышууга компетенттүү. Кадимки иш-аракеттерди камсыз кылуу үчүн аларга артыкчылыктар жана иммунитеттер кепилденет. Өз милдеттерин аткарууда персонал уюмдун жана анын башкы катчысынын же директорунун алдында гана жооп берет» [Э.Ж. Бейшембиев, *Кыргызская Республика и современное международное право. [Текст]: учебник / Э.Ж. Бейшембиев. - Бишкек. - 2020. - С.243*].

«Юридикалык жак Кыргыз Республикасынын жарандык-укуктук системасындагы институт катары» деген үчүнчү главанын үчүнчү бөлүмүндө изденүүчү белгилегендей, азыркы учурда экономикалык өнүгүүнү эске алуу менен юридикалык жакты жарандык укукта субъект катары кароо зарылчылыгы келип чыгууда. Анткени бул институттун калыптануу этаптары бизге юридикалык жактын жарандык-укуктук табиятын түшүнүүгө жардам берет.

Колдонуудагы кодекстерди жана мыйзамдарды кабыл алууда мыйзам чыгаруучулар эмнелерди негиздеген жана кандай түзүмдөн келип чыккан деген суроолорду аныктоо үчүн Кыргыз Республикасынын жарандык укугунун субъекти катары юридикалык жактын түзүлүшүнө деталдуу талдоо жүргүзүү зарыл.

Советтик юриспруденция юридикалык жактын теориясын изилдөөгө өзгөчө көңүл бурган. 40—50-жылдары юридикалык жакты институт катары заманбап түшүнүүгө негиз салган бир катар эмгектер жаралган. Ошол кезде совет элинин

көңүлү мамлекеттик мекемелердин юридикалык субъектилерин изилдөөгө бурулуп, алар чыгарган тыянактары азыркү убакта илимий-методикалык зор мааниси бар. Укук жөндөмдүүлүгү жана аракетке жөндөмдүүлүгү, юридикалык жактардын түшүнүгү жана түрлөрү боюнча, менчик укугу ж.б.у.с көптөгөн сунуштар айтылды. Негизги дүйнөлүк системалардын, эл аралык келишимдердин укуктук түшүнүктөрүн колдонуу сунушталды.

Чынында эле, Советтер Союзунда да, совет мезгилиндеги буржуазиялык мамлекеттерде да, андан бетер азыркы мамлекеттерде да коллектив юридикалык субъектилик болгон коммерциялык уюмдардын ишмердигинде чечүүчү роль ойногон эмес, анткени ишкердин ишинин багытын, аны ишке ашыруунун формаларын жана ыкмаларын, эмгек акынын формаларын жана системаларын, эмгек акынын ставкаларын, ички эмгек тартибин, подрядчыларды ж.б. аныктоо мүмкүн эмес болчу.

Салыштырмалуу тартипке келтирилген структурага ээ болгон Социалисттик Республикалар Союзунда биринчи кодификацияланган акт 1922-жылдын 31-октябрында IX чакырылыштагы Бүткүл россиялык Борбордук Аткаруу Комитетинин 4-сессиясында кабыл алынган РСФСРдин Граждандык кодекси болгон. 1922-жылдагы РСФСРдин Граждандык кодекси Кыргыз ССРинде менчик мамилелерин жөнгө салуучу негизги мыйзам актысы болгон. [*Гражданский кодекс РСФСР: принят на 4 сессии ВЦИК IX созыва 31 октября 1922 г. // Библиографический указатель: Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства. – 1922. - № 72-73. – Ст.907. – С.1664-1677*].

Анын нормалары эл чарбасынын секторун чыңдоого; өнөр жайын жана айыл чарбасын өнүктүрүүдө пландаштыруунун принциптерин тереңдетүүгө; мамлекеттик менчикти мындан ары өнүктүрүү жана жеке менчиктин масштабын кыскартууга; мамлекеттик уюмдардын ортосундагы келишимдик мамилелерди өнүктүрүүгө; граждандардын жеке менчигинин керектее каражаттарына укуктарын кеңейтүүгө; эмгекчилердин закондуу укуктарын бузган операцияларга тыюу салууга багытталган.

1964-жылдагы Граждандык кодекс буга чейин дагы көлөмдүү жана структуралык жактан татаал укуктук акт болгон, анда бөлүмдөр - ири түзүмдүк бөлүктөргө бөлүү деталдуу байкалган, алардын ар бири сериялык номери жана аталышы бар. Ар бир бөлүм макалалардан турган главалардан турат. Кодекстин мындай түзүмү 1922-жылдагы Граждандык кодекске салыштырмалуу бул мыйзам актысы менен иштөөнү бир топ жеңилдеткен. Юридикалык жактын аныктамасына келсек, 1964-жылдагы Граждандык кодекстин 32-беренесинде мыйзам чыгаруучу уюмду гана көрсөтүп, муну менен «адамдардын бирикмеси» жана «мекеме» деген аныктамаларды алып салган. Автор катары Т.И. Ганиев Кыргыз ССРинин 1964-жылдагы Граждандык кодексин карап чыгып, «мүлктү оперативдүү башкаруу концепциясы жарандык укук илиминин чоң жетишкендиги болуп саналат. Бирок, мамлекеттик уюмдарга карата гана ишке ашты. Кийинчерээк уюмдарды чарбалык башкаруудагы ишканалар деп түшүнө баштаган» [*Т.И. Ганиева, Становление и развитие гражданского права Кыргызстана (1864-2005 годы). [Текст]: учебник / Т.И. Ганиева. -Бишкек - 2012г. - С.325*].

Гражданлык укуктун мыйзам чыгаруу булактарынын тутумунда маанилүү орунду Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан бекитилип, 1996-жылдын 8-майында күчүнө кирген Кыргыз Республикасынын Гражданлык кодексинин биринчи бөлүгү ээлейт. Кыргыз Республикасынын Гражданлык кодексинде юридикалык жактын укуктук мамилелериндеги, атап айтканда, мүлккө болгон менчикте жана уюштуруучулардын ортосундагы мамилелерде деталдуу жобо камтылган.

Ошентип, юридикалык жактардын менчик укугу жалпы маанилүү белгилерге ээ, атап айтканда:

- юридикалык жак анын мүлкүнүн жалгыз ээси болуп саналат;
- юридикалык жактардын уюштуруучулары же мүлккө (чарбалык коомдор жана шериктештиктер, кооперативдер) ээ болсо, же болбосо (коомдук жана диний уюмдар, бирикмелер жана союздар) жоопкерчилиги жок болсо;
- юридикалык жак ага уюштуруучулар тарабынан салым (салым) катары берилген, ошондой эле башка себептер боюнча сатып алынган жана өндүрүлгөн мүлккө ээлик кылат;
- юридикалык жактар өздөрүнүн мүлкүнө карата мыйзамдарга, башка мыйзам актыларына карама-каршы келбеген жана башка адамдардын укуктарын жана мыйзам менен корголгон таламдарын бузбаган ар кандай аракеттерди жасоого укуктуу.

Юридикалык жактардын менчик укугу (менчик ээси каржылаган мамлекеттик жана муниципалдык ишканаларды кошпогондо) жеке менчиктин түрлөрүнүн бири болуп саналат. Анын уюштуруучулары юридикалык жактардын мүлкүн түзүүгө катышат, ошондуктан юридикалык жактардын мүлкүнө уюштуруучулардын укуктарынын мүнөзүн жана юридикалык жактын өзүнүн ыйгарым укуктарын ажырата билүү зарыл. Уюштуруучулардын юридикалык жактардын мүлкүнө болгон укуктарынын көлөмү анын уюштуруучулук-укуктук формасына жараша болот.

Юридикалык жактын мүлкүнүн укуктук режими жөнүндө маселе боюнча, ал тигил же бул юридикалык позицияда толук же жарым-жартылай болушу мүмкүн экендигин белгилей кетүү керек. Акыркысы көбүнчө юридикалык адабияттарда уюмдун же ишкананын мүлкүнүн укуктук режими же укуктук абалы деп аталат. Юридикалык жактын «мүлктүк укуктук режими» жана юридикалык жактын «мүлкүнүн укуктук абалы» түшүнүктөрүнүн мазмуну жана алардын ортосундагы мамилелер дагы эле талаштуу.

Төртүнчү глава “Кыргыз Республикасынын укуктук мейкиндигинде юридикалык жактардын эволюциясынын көйгөйлөрү жана келечеги” үч бөлүмдөн турат.

«Юридикалык жактарды классификациялоонун негизги критерийлери» деген төртүнчү главанын биринчи бөлүмүндө классификация баш ийүүчү түшүнүктөрдүн системасы жөнүндө түшүнүк берет, изилдөө объектинин элементтеринин ортосунда зарыл болгон байланыштарды түзүүгө мүмкүндүк берет. Жашоонун азыркы этабында коомдун жана мамлекеттин өнүгүшү экономиканын өнүгүшүнө алып келет, андан кийин экономиканын ар кандай тармактарында коммерциялык иштин көптөгөн түрлөрү жана ыкмалары түзүлөт. Ошону менен бирге ишкердик

ишмердүүлүктө уюштуруунун ар кандай формаларын колдонуу зарылчылыгы келип чыгат.

Юридикалык жактардын классификациясы эки фактордун – XX кылымдын 90-жылдарынын башындагы ата мекендик экономиканын өткөөл мүнөзүнүн жана жарандык мыйзамдардын айрым жоболоруна жаңы уюштуруу-укуктук формаларды киргизүү шартында кырдаалдык өзгөрүүлөрдүн таасири астында калыптанган.

Юридикалык жактардын классификациясы эки фактордун – XX кылымдын 90-жылдарынын башында ата мекендик экономиканын өткөөл мүнөзүнүн жана жарандык мыйзамдардын айрым жоболоруна жаңы уюштуруучулук-укуктук формаларды киргизүү, юридикалык жактардын айрым түрлөрүнүн укуктук статусун деталдаштыруу жагынан кырдаалдык өзгөрүүлөрдүн таасири астында калыптанган. Ошол эле учурда бул өнүгүүнүн вектордук жана мазмундук параметрлерин аныктоодо бирдиктүү доктриналык мамилелер болгон эмес, ал азыркы этапта дайыма көрүнүп турат.

Азыркы учурда юридикалык жактарды укуктук классификациялоо анын юридикалык күчүн жана менчик түрүндөгү баалуулугун сактоого негизделет, анын чегинде юридикалык жак түзүлөт жана калыптанат. Мисалы, профессор Ф.С.Карагусов корпорациялар жөнүндө айтып жатып, «корпорация (чарбалык компания/шериктик) өзүнүн уюштуруучулук-укуктук формасы боюнча коммерциялык уюм болуп саналат деп аныктайт. Алар ишкердик киреше алуу максатында түзүлөт жана алардын таза кирешесин өз мүчөлөрүнүн (уюштуруучулардын жана башка катышуучуларынын) ортосунда бөлүштүрүүгө мүмкүндүк берет. Буга байланыштуу, атап айтканда, коммерциялык эмес акционердик коомдорду түзүү мүмкүндүгү талаш-тартыштуу маселе» [Ф.С.Карагусов *Основы корпоративного акционерного) законодательства Республики Казахстан. -учебное пособие. -Алматы. - 2020г. -С.204*].

Юридикалык жактарды классификациялоонун негизги критерийлери болуп төмөнкүлөр саналат: менчигинин формасы; иштин максаттары; уюштуруучулардын курамы; катышуучулардын укуктарынын мүнөзү; юридикалык жактын мүлктүк укуктарынын чөйрөсү; уюштуруу документтеринин курамы.

Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинде болгон юридикалык жактарды классификациялоонун чегинде коммерциялык эмес уюмдардын катарынан практикалык колдонууну таппаган бир катар уюштуруу-укуктук формаларды чыгаруу жолу менен коммерциялык жана коммерциялык эмес уюмдар белгилениши керек. Коммерциялык уюмдардын ар түрдүү уюштуруу-укуктук формаларынын болушу, дүйнөлүк практика көрсөткөндөй, ар бир мамлекетте рынок экономикасынын эффективдүү иштешинин негизги шарты болуп саналат.

Коммерциялык уюмдардын тизмесине холдингдер жана концерндер сыяктуу уюштуруу-укуктук формаларды кошууну зарыл деп эсептейбиз.

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин 2021-жылдын Башкы эсептөө борбору (МКБ) тарабынан иштелип чыккан чарбакер субъекттердин уюштуруу-укуктук формаларынын мамлекеттик классификаторунун жарыялоосуна ылайык, концерн – финансылык байланыштардын, кызыкчылыктардын коомдоштугу боюнча келишимдердин, катышуунун системасы аркылуу ишке

ашырылуучу ишканалардын бирикмесинин эң өнүккөн формасы. Концернге кирген ишканалар номиналдуу түрдө өз алдынча бойдон калууда, бирок иш жүзүндө алар бирдиктүү чарбалык башкаруучуга баш ийет.

Холдингдер сыяктуу уюштуруучулук-укуктук формага келсек, холдингдер – уюштуруучулук биримдиктин белгилерине ээ болгон корпоративдик бирикмелер экендигин белгилейбиз. Уюштуруу биримдигинин белгиси катышуучулардын системалуу интеграциялык өз ара аракеттенүүгө жетишүүгө багытталган максаттарын коюу менен байланышкан.

Сунушталган классификациялар, албетте, негиздүү. Ошол эле учурда, биздин оюбузча, *чакан, орто жана ири* коммерциялык уюмдар сыяктуу уюмдардын түрлөрүн бөлүп көрсөтүү менен классификацияны толуктоого болот.

Төртүнчү главанын «Юридикалык жактын күнөөсү юридикалык жоопкерчиликтин субъекти катары» экинчи бөлүмүндө юридикалык жактын күнөөсү юридикалык жоопкерчиликтин субъекти катары талдоо жүргүзүлөт.

Изденүүчү (автор) укуктун абстракттуу субъектиси катары юридикалык жактын статусунун өзгөчөлүгү белгилүү бир ишти жүзөгө ашырууда анын атынан конкреттүү жеке адамдардын иш алып баргандыгында экенин белгилейт. Ушул себептен улам, көптөгөн укук таануучулар юридикалык жактын күнөөсү дайыма адамдардын күнөөсү менен байланыштуу деп эсептешет.

Юрист-окумуштуулар юридикалык жактын күнөөлүүлүгү түшүнүгүн анын “адамдык субстрат” (администрация, жетекчи, башка кызмат адамдары, катардагы кызматкерлер же бүтүндөй эмгек жамааты) деп аталган позициясын ачуу позициясынан ачууга аракет кылып жатышат. Бул ыкманын жактоочуларынын пикири боюнча, юридикалык жактын күнөөсү анын органдарынын, катышуучуларынын, кызматкерлеринин же эмгек функцияларын аткарып жаткан кызмат адамдарынын күнөөсү түрүндө көрүнөт.

Заманбап укук колдонуу практикасы башкаруу органдарынын күнөөсүнүн жоктугун юридикалык жакты жарандык жоопкерчиликтен бошотуу үчүн негиз катары чечмелебейт. Субъекттин, анын ичинде юридикалык жактын жарандык жоопкерчилиги жарандык укук бузуунун курамы деп аталган жагдайлардын (негиздердин, шарттардын) жыйындысы болгондо келип чыгышы жалпы таанылган. Эгерде мыйзамда башкача каралбаса, бул шарттардын бири укук бузуучунун күнөөсү болуп саналат. Бирок, жарандык укук бузуунун бир бөлүгү катары күнөөлүүлүктүн түшүнүгү жана мааниси жөнүндөгү суроо талаштуу бойдон калууда.

Биринчиден, күнөө жарандык жоопкерчиликтин зарыл субъективдүү шартыбы (күнөөлүк принциби), же ал милдеттенменин бузулушун же зыян келтирүүнү таңуулоо үчүн жетиштүүбү (күнөөсүз же объективдүү жоопкерчиликти белгилөө дегенди түшүндүрөт тартуу принциби).

Экинчиден, күнөө түшүнүгүн жарандык укук бузуунун курамы катары кандайча чечмелөө керек: кылмышкердин жүрүм-турумун гана эске алуу (жүрүм-турум концепциясы) же анын психологиясын, жасалган ишине болгон мамилесин эске алуу (психологиялык теория).

Үчүнчүдөн, юридикалык жактын күнөөлүүлүгү кандай мүнөздө болот, анын юридикалык субъектиси жеке адамдар аркылуу ишке ашат, ошондой эле күнөөлүү иш-аракеттерди жасоого жөндөмдүү.

Цивилисттик доктринада күнөө түшүнүгү да талаштуу. Күнөө принцибин чечмелөөнүн психологиялык да (М.М. Агарков, О.С. Иоффе, Г.К. Матвеев, Н.Д. Егоров ж. б.) жана жүрүм-турумдук да (Ю.Г. Басин, М.И. Брагинский, В.В. Витрянский, Б.И. Пугинский, Д.Н. Сафиуллин ж. б.) чечмелөөнүн жактоочулары бар.

Учурдагы жарандык мыйзамдар күнөөнү психологиялык же жүрүм-турумдук чечмелөөнү ырааттуу түрдө камтыган эмес, көп учурларда анын ар кандай чечмелөөгө жол берет. Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 356-беренесинин, 1-пунктунун 2-бөлүгүнө ылайык, эгерде адам милдеттенменин мүнөзү жана жүгүртүү шарттары боюнча талап кылынган камкордуктун жана сактыктын даражасы менен милдеттенмени талаптагыдай аткаруу үчүн бардык чараларды көргөн болсо, ал күнөөсүз деп таанылат.

Күнөөнүн жүрүш-туруш концепциясына негизделген бул аныктама кандайдыр бир психологизмден куру эмес, анткени «камкордук» жана «сактык» даражасын баалоо өтө субъективдүү.

Мындан тышкары, Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 356-беренесинин 1-пунктунун 2-бөлүгүнүн түшүндүрмөсү талаштуу, анткени ал иш жүзүндө күнөө түшүнүгүн аныктабайт, бирок субъекттин күнөөлүү эмес деп табылган жагдайларын тизмелейт.

Белгилей кетсек, Кыргыз Республикасынын колдонуудагы мыйзамдарында укук бузуучунун, анын ичинде юридикалык жактын күнөөсүн субъективдүү (психологиялык) да, объективдүү да (жүрүш-турумдук) түшүнүү бар.

Колдонуудагы кылмыш-жаза мыйзамдарында Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза кодексинин 24-беренесинин 3-пунктунда юридикалык жактардын кылмыш-жаза жоопкерчилиги каралбайт [Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 28 октября 2021 года № 127// [Электронный ресурс]. – Кирүү режими: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/112309>]. Жасалган аракетке карата акыл жана эрк адамда гана болушу мүмкүн, ал эми эч кандай түрдө юридикалык жак эмес, табияты боюнча ойдон чыгарылган, анын артында адам турган абстракттуу түшүнүк бар экенин белгилей кетүү керек.

“Заманбап кыргыз укугунда юридикалык жактар системасынын өнүгүү келечеги” деген төртүнчү главанын үчүнчү бөлүмүндө юридикалык жактар жарандык-укуктук мамилелердин субъекттери катары, албетте, коом менен мамлекеттин ортосундагы укуктук мамилелерде зор роль ойнойт деген тыянакка келебиз.

Кыргыз Республикасында ишкердик мамилелерди өнүктүрүүгө көмөктөшүүдөгү юридикалык жактардын ишмердүүлүгүнүн, ар кандай уюштуруу-укуктук формаларынын ролун жана маанисин ашыкча баалоо кыйынга турат.

Белгиленгендей, юридикалык жактар жарандардан айырмаланып, укуктун жасалма түрдө түзүлгөн субъектилери болуп саналат. Алар мыйзамдуу түрдө - жаңы укук субъектисин каттоо жөнүндө жазуу мамлекеттик реестрге киргизилген учурдан тартып жана аны юридикалык жактардын Бирдиктүү мамлекеттик реестринен чыгаруу жөнүндө жазуу киргизилгенге чейин бар.

Рыноктук экономика институттарынын туруктуулугу үчүн юридикалык жактарды түзүүнүн тартибин толук мыйзамдык жөнгө салуу жана бул процеске мамлекеттин катышуусунун ролун жана даражасын аныктоо маанилүү. Бирок бүгүнкү күнгө чейин укуктук теорияда жана мыйзам чыгаруу практикасында Кыргыз Республикасындагы конкреттүү шарттарды эске алуу менен бул институтту мүнөздөгөн түшүнүктөрдүн так системасы түзүлө элек.

Ушуга байланыштуу бүгүнкү күндө укуктук техникаларды жана методдорду иштеп чыгуу зарыл, аларды пайдалануу юридикалык жактарды түзүүнүн тартибин талаптагыдай укуктук жөнгө салууга жана анын натыйжасында рыноктук мамилелерди өнүктүрүүгө жана турукташтырууга көмөктөшөт.

Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 83-беренесинин 1-пунктунун ченеми юридикалык жактын мүлктүк бөлүнүшү чагылдырылышы мүмкүн болгон укуктук формалар түздөн-түз көрсөтүлгөн, атап айтканда: менчик укугу, чарба жүргүзүү укугу жана оперативдүү башкаруу укугу же башка буюмдук укук. Мисалы, учурда уставдык капиталы катары мүлктү ижарага алган юридикалык жактар катталууда. Мындай юридикалык жактар оперативдүү башкаруу укугунда да, чарба жүргүзүү укугунда да, менчик укугунда да мүлккө ээлик кылбайт, алар талап кылуунун милдеттенмелик укуктарына жана пайдалануу укуктарына гана ээ болушат.

Мамлекеттик каттоо юридикалык жакты түзүү механизмде түзүүчү ролду ойнойт, анткени ансыз бул субъекттердин экономикалык жүгүртүүгө кириши мүмкүн эмес. Мамлекеттик каттоонун жалпы эрежелерине ылайык, тиешелүү фактылар жана жасалган юридикалык мааниге ээ аракеттердин мыйзамдуулугу текшерилет, анын негизинде мамлекеттик каттоо жөнүндө чечим кабыл алынат, зарыл болгон маалыматтар реестрге киргизилет жана маалымат ресурс түзүлөт.

Мамлекеттик каттоо укук субъектинин белгилүү статусун таанууну билдирет, мисалы, тандалган уюштуруу-укуктук формада юридикалык жакты түзүү. Кыргыз Республикасынын аймагында юридикалык жактарды мамлекеттик каттоону Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлиги ишке ашырат.

Кыргыз Республикасынын Мыйзамында берилген мамлекеттик каттоонун аныктамасын талдоо мамлекеттик каттоонун төмөнкү белгилерин формулировкалоого мүмкүндүк берди [*Кыргыз Республикасынын 20-февралдагы «Юридикалык жактарды, филиалдарды (өкүлчүлүктөрдү) мамлекеттик каттоо жөнүндө» Мыйзамы, 2009 № 57 // [Электрондук ресурс]. - Кируу режими: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202621/140?cl=ru-ru>].*

Биринчиден, бул юридикалык жактарды түзүү, кайра уюштуруу же жоюу түрүндөгү укуктук кесепеттерге алып келген акт.

Экинчиден, бул юридикалык жактын түзүлгөндүгүн же жоюлгандыгын мамлекет тарабынан таануу жана ырастоо актысы.

Бул белги бир жагынан ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган тарабынан жүргүзүлүүчү мамлекеттик каттоонун ачыктыгын баса белгилейт, ал эми экинчи жагынан, аны ишке ашыруунун тартибин сактоо жагынан да, каттоо объекти боюнча да ачык мүнөзгө ээ.

Үчүнчүдөн, мамлекеттик каттоонун өзгөчөлүгү мыйзам чыгаруучу аны юридикалык жактын түзүлгөндүгүнүн же жоюлгандыгынын бирден-бир далили катары көрсөткөнүндө турат.

Мамлекеттик каттоо – бул мыйзамда мындай аныктама жок болгонуна карабастан мыйзамга ылайык жүргүзүлүүчү процесс, процедура.

Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин жана “Юридикалык жактарды, филиалдарды (өкүлчүлүктөрдү) мамлекеттик каттоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын ченемдерин системалуу жана логикалык чечмелөө мыйзам чыгаруучу тарабынан мыйзам чыгаруучу мамлекеттик каттоону мыйзам чегинде процесс катары так жөнгө салат деген тыянак чыгарууга алып келди.

Юридикалык жактарды мамлекеттик каттоону жөнгө салуучу мыйзамдарда “Юридикалык жактарды, филиалдарды (өкүлчүлүктөрдү) мамлекеттик каттоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы өзгөчө орунду ээлейт.

Бул укуктук актынын мааниси юридикалык жактарды каттоого байланышкан көйгөйлөрдүн ажырагыс комплекси жаатындагы укуктук мамилелерди жөнгө салгандыгында, бул чөйрөдөгү укуктук ченемдердин бирдиктүү тутумун туюндурганында, бул ага юридикалык жактын системалык булак мүнөзүн берет.

Ошол эле учурда «Юридикалык жактарды, филиалдарды (өкүлчүлүктөрдү) мамлекеттик каттоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы идеалдан алыс жана тиешелүү өзгөртүүлөрдү талап кылат. Юридикалык жактарды мамлекеттик каттоонун тартибин талдоо мыйзамда каралган мамлекеттик каттоодон баш тартуу үчүн негиздердин олуттуу кемчилиги каттоодо берилген документтердин мыйзамсыздыгынын негизинде баш тартуунун мүмкүн эместиги болуп санала тургандыгын аныктоого мүмкүндүк берди. Юридикалык жактарды каттоонун мааниси белгилүү бир адам жамаатына юридикалык жак статусун берүү менен аны мыйзамдаштыруу болуп саналат. Бирок документтердин юридикалык экспертизасы жок каттоодон өтсө, бул маани толугу менен жоголот. Учурда каттоо органдары Юридикалык жактардын Бирдиктүү мамлекеттик реестрине маалыматтарды киргизүү жана бул реестрден маалыматтарды берүү үчүн гана жооптуу. Ошентип, каттоо процесси жөн эле формалдуулукка айланды.

Юридикалык жактарды мамлекеттик каттоонун жол-жоболорун талдоонун жыйынтыгында чет өлкөлүк жактарды жана капиталды тартуу максатында аны

жөнөкөйлөштүрүү сунушталууда. Бул жаатта юридикалык жактарды каттоого байланышкан бюрократиялык маселелердин бүтүндөй комплексин чечүүгө мүмкүндүк берет. Мамлекеттик каттоонун жол-жобосу каттоочу органга юридикалык жакты түзүү жөнүндө билдирүү берүүгө чейин кыскартылууга тийиш экендиги негизделет.

ЖЫЙЫНТЫКТАР

1. Ата мекендик жарандык мыйзамдарды реформалоонун шартында чет мамлекеттердин тажрыйбасын эске алуу менен жалпы теориялык маселелерди изилдөө мыйзам чыгаруунун туура багытын тандоого жардам берет. Мындан тышкары, айрым практикалык проблемаларды кароо юридикалык жактын көркөм адабиятынын жалпы теориясынын кээ бир карама-каршылыктарын жана юридикалык жактын укук жөндөмдүүлүгүнө жана жөндөмдүүлүгүнө карата анын чектелген колдонуу мүмкүнчүлүгүн көрсөттү;

2. Юридикалык жак юридикалык жактын көз карашынан эмес, укук субъекттеринин ортосундагы укуктук өз ара аракеттенүүнүн моделинин көз карашында каралууга тийиш, мында ал тиешелүү кызыкчылыктарды канааттандыруунун куралы катары иш алып барат жана ага жеке адамдын ойдон чыгарылган белгилери кошулган;

3. Белгилүү бир эрк, мамилелер жана аракеттер юридикалык жак социалдык реалдуулукта жана укуктук байланышта укуктук мамилелердин болжолдуу субъекти катары өзүн көрсөтүүчү кубулуш катары аракеттенет.

4. Ойдон чыгарылганды укуктук жана техникалык каражат катары колдонуу мыйзамга коомдук мамилелерди эффективдүү жөнгө салуучу функцияны аткарууга мүмкүндүк берет. Заманбап доктринада бар юридикалык жактын төрт негизги белгилери, алардын ар бири зарыл жана бардыгы чогуу уюмду укуктун субъекти катары таануу үчүн жетиштүү (уюштуруучулук биримдик, өзүнчө мүлктүн болушу, өз алдынча мүлктүк жоопкерчилик, жарандык жүгүртүүдө өз атынан чыгуу), ойдон чыгарылган теориясы менен шайкеш келет. Тарыхый укук мектебинин жетекчиси, немец юристи Ф.К. Савинья укук теориясынын өнүгүшүнө көрүнүктүү из калтырган. Чыныгы окумуштуу Ф.К.Савиньянын илимий мурасы заманбап теоретиктерге жана практиктерге ойдон чыгарылган теориясынын мыйзамдарды өнүктүрүүгө да, сот практикасынын сапатына да, укуктук билим берүүнү өнүктүрүүгө да оң таасирин көрүүгө, ошондой эле укук теориясында ойдон чыгарылган феноменин зор ролун, ар тараптуулугун жана зарылчылыгын сезүүгө мүмкүндүк берет.

5. Юридикалык жак ойдон чыгарылган (фикция) катары мамлекеттин жана укук субъекттеринин алдында турган бир катар милдеттерди чечет. Аларга төмөнкүлөр кирет: а) граждандык жүгүртүүгө мамлекет тарабынан контролдук кылуу; б) укук субъекттеринин ишкердик жана коомдук пайдалуу ишмердигинде кызыкчылыктарын эң оптималдуу канааттандыруу; в) укук субъекттеринин укук мамилелеринин ар кандай түрлөрүнө катышуу процессин тартипке келтирүү жана оптималдаштыруу; г) рынокто товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү жылдырууга көмөктөшүү; д) жарандардын укуктарын жана мыйзамдуу таламдарын коргоонун натыйжалуулугу;

6. Юридикалык жак – бул коомдук өз ара аракеттенүү мейкиндигинде ойдон чыгарылган, ал эми юридикалык билдирүүлөрдүн маанисинде далилди талап кылбаган чындык болуп саналган укуктук метафора. Бул дуализм юридикалык жактын комплекстүү мүнөзүн алдын ала аныктайт, ал укуктук нормалардын

формасы менен мазмунунун ортосундагы карама-каршылыктарды жоюунун каражаттарынын бири катары аракеттенет.

7. Маселени чечүүнү чет өлкөлүк изилдөөчүлөр негизинен же мыйзам чыгаруу чөйрөсүндө - юридикалык жактардын көз карандылык факторун көбүрөөк эске ала турган компаниялар үчүн мыйзамдын бир кыйла өркүндөтүлгөн нормаларын иштеп чыгууда, же келишимдик чөйрөдө – келишим түзүүчү тараптардын түздөн-түз өздөрү түзгөн келишимдерге тиешелүү жоопкерчилик пункттарын киргизүү практикасын кеңейтүүдө көрүшөт. Маселени чечүү эки ыкманы бир убакта колдонуу менен гана мүмкүн болот окшойт. Жоопкерчилик боюнча так эрежелердин натыйжасында пайда болушу ишкердик мамилелердин катышуучуларынын кызыкчылыктарынын тең салмактуулугуна жетишүүгө көмөктөшүшү мүмкүн жана белгилүү бир деңгээлде жоопкерчилик жөнүндө колдонуудагы ченемдердин жоктугунан же алардын бүдөмүк болушунан келип чыккан соттук «субъективдүүлүктү» чектеши мүмкүн;

8. Юридикалык жактын азыркы доктриналарында анын теориялык негиздери каралбайт. Алар анын бар экендигине шек келтиришпейт. Бирок, басым анын экономикалык өз алдынчалык, ошондой эле юридикалык жактын ички ишмердүүлүгү сыяктуу аспектисине бурулду. Ошондуктан, туунду ишканалардын жана филиалдардын көйгөйлөрү, ошондой эле юридикалык жактын өзүндөгү корпоративдик өз ара аракеттенүү маселелери биринчи планга чыгат, бул «корпоративдик көшөгөгө кирүү» доктринасын жаңыртты;

9. Заманбап укук системаларында юридикалык жактардын моделдерин жалпылоодон жана конкреттештирүүгө өтүү жана юридикалык мааниге ээ болгон фактыларга таянуу тенденциясын ачык байкоого болот. Бул тенденция юридикалык жактардын ишин мыйзамдык жактан бир топ бүдөмүк жөнгө салуудан улам ачыкка чыкты, анын натыйжасында юридикалык жактарга тиешелүү иштер боюнча соттун чечимдери негизинен «адилеттүүлүк» категориясындагы судьялардын жеке түшүнүгүнө негизделет. Заманбап укуктук реалдуулукка адекваттуу юридикалык жактын концепциясын формалдаштыруунун ачык зарылчылыгы бар, бул анын ишин жөнгө салууда субъективдештирүүнү жокко чыгарат.

10. Жарандык юриспруденциянын методологиясынын жеке илимий деңгээли жарандык-укук кубулуштарын таанып-билүүнүн колдонулуп жаткан каражаттарынын синтезине негизделген жаңы методдордун пайда болуу тенденциясына ээ.

11. Юридикалык жактын аныктамасын изилдөө төрт милдеттүү белгини аныктоого мүмкүндүк берет. Бардык бул белгилер материалдуу катары иштейт. Юридикалык жактын аныктоочу бөлүгүндө биз бул категорияны юридикалык жактын классификациясы, мамлекеттик каттоо, граждандык жүгүртүүгө катышуунун өзгөчөлүгү менен жана анын өзгөчөлүктөрү менен байланыштырууга мүмкүндүк берүүчү кошумча белгини - “мыйзамга ылайык келген ишмердүүлүктүн түрүн” сунуш кылдык.

12. Юридикалык жактын автордук аныктамасы сунушталууда - бул мыйзамга ылайык иштин түрүн жүзөгө ашыруучу, өзүнчө мүлкү бар жана өз милдеттенмелери боюнча жооп берген, өз атынан жарандык укуктарга ээ болуп, жүзөгө ашыра алат

жана жарандык милдеттенмелерди тарта алат, сотто талаш-тартыштарды чечүүдө өз атынан чыга алчу уюм.

13. Юридикалык жактын маңызы жарандык укук мамилелеринин субъекттерин колдоо болуп саналат, мында юридикалык жактын аракетке жөндөмдүүлүгү, укукка жөндөмдүүлүгү жана укук бузуучулугу, ошондой эле уюштуруу-укуктук формасына ылайык юридикалык жактардын юридикалык субъектилеринин түрлөрү аныкталат. Деликтке жөндөмдүүлүгү жаш курагына жана ден соолугунун абалына жараша болгон жеке адамдардан айырмаланып, бардык юридикалык жактар, эреже катары, бирдей деликтке жөндөмдүүлүккө ээ. Мыйзамда каралган айрым учурларда юридикалык жактардын айрым түрлөрүнүн уюштуруучулары кошумча (мүлктүк) жоопкерчиликти да тартышы мүмкүн. Аларга чарбалык шериктештиктер же өндүрүштүк кооперативдер кирет. Мунун негизинде бул юридикалык жактардын деликтке жөндөмдүүлүгү бул уюмду түзгөн башка укук субъекттеринин деликтке жөндөмдүүлүгү таасирин тийгизет деген тыянак чыгарууга болот;

14. Юридикалык жакка кылмыш-жаза-укуктук таасир көрсөтүү чараларын талдоо көрсөткөндөй, юридикалык жак жарандык-укуктук жоопкерчиликтин субъекти боло албайт, анткени ага карата жарандык-укуктук чаралар: айып төлөө, зыяндын ордун толтуруу, ишмердүүлүгүн токтото туруу же тыюу салуу, жоюу;

15. Аракетке жөндөмдүүлүгү юридикалык жактын статусунун маанилүү элементи болуп саналат жана юридикалык жактын органдарынын жарандык укуктарга ээ болуу жана ишке ашыруу, милдеттерди түзүү жана аткаруу боюнча иш-аракеттерин билдирет. Юридикалык жактардын аракетке жөндөмдүүлүгү юридикалык жактын органдары тарабынан ишке ашырылат жана анын таламдарында аракеттенген органдары аркылуу ишке ашырылат;

16. Укуктарга жана милдеттерге ээ болуу юридикалык жактын органынын прерогативасы болуп саналат. Башкача айтканда, юридикалык жакты түзүү юридикалык жактын укук жөндөмдүүлүгүнүн пайда болушунун укуктук негизи болуп саналат. Юридикалык жакты түзүүдө уюштуруу документтерин иштеп чыгуу маанилүү маселе болуп саналат (юридикалык жактын аталышын, жайгашкан жерин, башкаруу тартибин аныктоо ж.б.). Жарандык мыйзамдарга ылайык юридикалык жактар юридикалык жактарды каттоо жөнүндө мыйзамда белгиленген тартипте каттоодон өтүүгө тийиш;

17. Деликттик жөндөмдүүлүктү аныктоонун критерийлери укук предметинин өзгөчөлүгүнө жараша айырмаланат. Кээде алар инсандын субъективдүү сапаттары (адамдын психикалык абалы), кээ бир учурларда - уюмдар үчүн юридикалык жоопкерчиликтин укуктук түзүмү менен, же юридикалык жоопкерчиликтин түрү менен (коомдук юридикалык түзүлүштөрдө болуп жатканына окшош) байланышкан. Ошол эле учурда укуктук жөнгө салуунун жана процессуалдык аспектилерин ишке ашыруунун алкагында деликт жөндөмдүүлүгүнүн белгилери объективдүү түрдө кылдат изилдөөнү талап кылат. Деликте жөндөмдүүлүк системаны конкреттүү сортторго бөлүүнүн негизги критерийи анын предметинин касиеттеринин өзгөчөлүгү жана укуктук жөнгө салуу ыкмасы болуп саналат.

Кошумча белгилер болуп укук бузуунун предметинин жана субъективдүү тарабынын белгилери, ошондой эле мыйзамда бекитилген же мыйзамда тыюу

салынбаган учурларда келишимде каралган юридикалык жоопкерчиликтин өлчөмү саналат. Юридикалык жактын деликте жөндөмдүүлүгүн аныктоого болгон мамиленин ар түрдүүлүгү бул юридикалык категориянын теориялык татаалдыгы менен түшүндүрүлөт. Анткени, укуктун айрым тармактарында деликте жөндөмдүүлүк белгилүү бир өзгөчөлүк менен мүнөздөлөт. Чынында, кээ бир укук мамилелеринде ал укук жөндөмдүүлүгүнө, ал эми башкаларында, өз кезегинде, деликте жөндөмдүүлүгүнө дал келет.

18. Юридикалык жак жарандык укуктун субъекти катары таанылган себеби боюнча гана салыктык, администрациялык, эмгектик жана башка укук мамилелеринин катышуучусу боло алат. Күнөө принциби ниет түрүндөгү да, шалаакылык түрүндөгү да деликте жөндөмдүүлүгүнүн милдеттүү элементи катары юридикалык жактарга карата кандай гана кырдаал болбосун колдонулушу мүмкүн. Конкреттүү жеке жактардын юридикалык жактын атынан иш алып барышы анын деликте жөндөмдүүлүгүнүн өз алдынча мүнөзүн иш жүзүндө өзгөртпөйт. Ошол эле учурда уюмдун деликте жөндөмдүүлүгү өзүнүн, ал эми деликттик эмес жөндөмдүүлүгү - анын органдарынын, катышуучуларынын (уюштуруучулардын), кызматкерлердин жана башка кызмат адамдарыныкы болуп саналат. Жарандык укук мамилелеринин толук кандуу катышуучусу болуу менен юридикалык жак өзү жасаган айрым укук бузуулар үчүн, башкача айтканда, башка субъекттердин укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын бузган өзүнүн «жүрүм-туруму» үчүн жеке (өз алдынча) юридикалык жоопкерчилик тарта алат.

19. Көптөгөн окумуштуулар тарабынан талкууланган жана мыйзамдарда бекитилген ар кандай теориялардын көпчүлүгүнүн болушу юридикалык жактын институтунун белгилүү бир өзгөчөлүгүн күбөлөндүрөт. Эң көп талаш-тартыштарды жараткан негизги илимий маселе – бул юридикалык жактын мүлкүнүн ээси ким же эмне деген суроо. Юридикалык жак түшүнүгүнүн артында эмне турат деген суроого жоопко жараша юридикалык жактын ар кандай теориялары эки чоң топко бөлүнөт:

- укук субъектилик касиеттери бар реалдуу субъекттин бар экендигин жокко чыгарган ойдон чыгарылган түшүнүктөр;
- мындай касиеттердин алып жүрүүчүсүнүн бар экендигин тааныган реалдуу түшүнүктөр.

20. Белгилүү бир уюмдун мүлкүнүн укуктук режими көз каранды болгон үч негизги фактор болуп төмөнкүлөр саналат:

- анын уюштуруу-укуктук формасы;
- мүлктүн түрлөрү (буюмдар, акчалар, баалуу кагаздар, материалдык эмес активдер);
- заттык укуктар, анын негизинде уюм бул мүлккө ээлик кылат.

21. Колдонуудагы мыйзамдарга ылайык, юридикалык жак мамлекеттик каттоодон өткөн учурдан тартып гана түзүлдү деп эсептелгендиктен, юридикалык жактын, анын уюштуруучуларынын жана башкаруучуларынын ортосунда корпоративдик мамилелер жаңы укук субъектиси түзүлгөнгө чейин келип чыгышы мүмкүн эмес;

22. Уюштуруучулар тарабынан түзүлгөн жарандык-укуктук бүтүмдөрдүн жана ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын административдик актысынын

(мамлекеттик каттоо актысынын) негизинде келип чыккан жасалма түзүлүш катары юридикалык жак жеке уюштуруучуларынын (катышуучуларынын, мүчөлөрүнүн) эркине ылайык келбеген, өз эркине ээ, көз карандысыз, жөндөмдүү жана жөндөмдүү укук субъектиси болуп калат; ошондой эле юридикалык жак уюштуруучулардын (катышуучуларынын, мүчөлөрүнүн) жана анын органдарынын функцияларын жүзөгө ашыруучу башка адамдардын эркине баш ийүүгө милдеттүү болгондой эле, анын органдарынын функцияларын жүзөгө ашыруучу башка жактардын эркине, бирок мыйзамга, уюштуруу документтерине жана келишимдерге ылайык юридикалык жактын эркине баш ийүүгө тийиш болгондой эле, юридикалык жак баш ийүүгө тийиш.

23. Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 85-беренесинин 1-бөлүгүн юридикалык жактарды чакан, орто жана ири коммерциялык уюмдарга бөлүү жөнүндө ченемдер менен толуктоо максатка ылайыктуу.

Экономиканын ар бир тармагы өзүнө мүнөздүү өзгөчөлүктөргө ээ экендигин эске алуу менен, чакан бизнести классификациялоонун критерийлерин аныктоодо дифференцияланган мамилени колдонууну жана “Чакан ишкерликти өнүктүрүү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамына тиешелүү өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду киргизүүнү зарыл деп эсептейбиз.

24. Коммерциялык уюмдардын тизмеси жабык, бул чет өлкөлүк компаниялардан чет өлкөлүк инвестицияларды тартуу үчүн жагымдуу эмес, анткени бул уюштуруучулук-өндүрүштүк формалар рыноктун жана чет өлкөлүк мыйзамдардын талаптарына жооп бербейт;

25. Коммерциялык уюмдардын катарына холдингдер жана концерндер сыяктуу уюштуруу-укуктук формаларды кошууну зарыл деп эсептейбиз. Практика көрсөткөндөй, ишкердик түзүмдөрдүн уюштуруу-укуктук модели катары холдингдерди жана концерндерди түзүүнүн жана иштетүүнүн деталдуу укуктук механизминин мыйзамдарда жоктугу бул форманы мыйзамдуу колдонууга олуттуу тоскоолдук болуп калды.

26. Өз алдынча жарандык-укуктук жоопкерчиликтин субъектиси катары юридикалык жактын күнөөсү анын органдарынын, уюштуруучуларынын (катышуучуларынын), кызматкерлеринин же башка адамдардын күнөөсү эмес, анын өзүнүн күнөөсү болуп саналат. Жарандык укуктар жана милдеттер укукка жөндөмдүү жана аракетке жөндөмдүү, мазмуну анын органдарын түзгөн жеке жактардын, ошондой эле анын кызматкерлери же өкүлдөрүнүн юридикалык субъектиликке дал келбеген жана алар менен чектелбеген юридикалык жакка таандык. Граждандык укуктун толук кандуу субъектиси болуу менен юридикалык жак өзүнүн күнөөсү үчүн, башкача айтканда, укук мамилелеринин башка катышуучуларынын укуктарын жана мыйзамдуу таламдарын бузган өзүнүн жүрүм-туруму үчүн өз алдынча жоопкерчилик тартат;

27. Юридикалык жак жарандык жоопкерчиликке тартылбайт, ага карата жарандык-укуктук чаралар колдонулат, анткени уюмда жеке адамдардан айырмаланып жарандык укук бузуунун элементи катары күнөөсү жок. Юридикалык жак болгон учурда келип чыккан зыяндуу кесепеттерге юридикалык жактын катышуусу далилденет.

28. Юридикалык жактарды мамлекеттик каттоо – бул жарандык укуктарды белгилөөгө, өзгөртүүгө же токтотууга алып келүүчү татаал укуктук акт. Анын структуралык жана маанилүү анализи юридикалык жактарды каттоонун бир катар айырмалоочу белгилерин белгилөөгө мүмкүндүк берди:

- биринчиден, юридикалык жактарды түзүү, кайра уюштуруу же жоюу түрүндөгү укуктук кесепеттерге алып келүүчү акт;

- экинчиден, юридикалык жактарды мамлекеттик каттоо - мамлекеттин юридикалык жактын түзүлгөндүгүн же жоюлушун таануу жана ырастоо актысы. Бул белги бир жагынан ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган тарабынан жүзөгө ашырылуучу мамлекеттик каттоонун ачыктыгын баса белгилейт, ал эми экинчи жагынан, аны ишке ашыруунун тартибин сактоо жагынан да, каттоо объекти боюнча да ачык мүнөзгө ээ;

- үчүнчүдөн, юридикалык жактарды мамлекеттик каттоо юридикалык жакты түзүүнүн же жоюунун бирден-бир далили болуп саналат, бул мамлекеттик каттоонун өзгөчөлүгүн көрсөтөт;

29. Юридикалык жактарды мамлекеттик каттоонун жол-жоболорун талдоонун жыйынтыгында чет өлкөлүк жактарды жана капиталды тартуу максатында аны жөнөкөйлөштүрүү сунушталууда. Бул бул жаатта юридикалык жактарды каттоого байланышкан көйгөйлөрдүн бүтүндөй комплексин чечет. Мамлекеттик каттоонун жол-жобосу каттоочу органга юридикалык жактын түзүлгөндүгү жөнүндө билдирүү берүүгө чейин кыскартылууга тийиш экендиги негиздүү. Аткаруучу орган катары биз салык органдарын аныктоону сунуштайбыз, анткени кандай болгон күндө да алар салык төлөөчүлөрдү каттап, эсеп-кысап жүргүзүшөт жана каттоого алышат. Уюштуруу документтеринин мазмунунун мыйзамдуулугу нотариустарга берилүүгө тийиш, анткени нотариалдык жактан күбөлөндүрүлгөн уюштуруу документтерин каттоочу органга берүү зарылчылыгы милдеттүү талап болуп саналат.

30. Юридикалык жактарды мамлекеттик каттоо жөнүндө мыйзамдардын ченемдерин бузгандыгы үчүн колдонулган жоопкерчиликтин укуктук механизмдин элементтерин талдоонун жыйынтыгында, юридикалык жакты жоюу сыяктуу чара колдонуунун тартибин одоно жана орду толгус бузгандыгы үчүн аныкталган. түзүү учурунда жасалган мыйзам мамлекеттик каттоо жөнүндө мыйзамды бузууга тоскоол болбойт.

Иштебеген жактарды Юридикалык жактардын бирдиктүү мамлекеттик реестринен ыктыярдуу түрдө чыгаруу, ошондой эле жаңы жигердүү эмес юридикалык жактардын пайда болушуна жол бербөө максатында Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына өзгөртүүлөрдү киргизүү сунушталууда, ага ылайык административдик тартипте жоюлган коомдун уюштуруучулары 3 жылга башка уюмдардын уюштуруучулары болуу укугунан ажыратылат.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 84-беренесинин 1-пунктунун 1-абзацын төмөнкүдөй редакцияда баяндоо сунушталат: *«Юридикалык жак - мыйзамга ылайык иштин түрүн жүзөгө ашыруучу, өзүнчө мүлкү бар жана өз милдеттенмелери боюнча алардын алдында жооп берүүчү уюм, өз атынан жарандык укуктарга ээ болуп, аларды жүзөгө ашыра алат жана жарандык милдеттерди тарта алат, сотто талап-тартыштарды чечүүдө өз атынан чыга алат».*

2. Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 84-беренесинин 1-пунктунун 1-абзацын төмөнкүдөй редакцияда баяндоо сунуш кылынат: *«Уюштуруу документтеринде каралган иштин максаттарына ылайык келген жарандык укуктарга ээ болгон жана бул иш менен байланышкан милдеттерди көтөргөн юридикалык жак өзгөчө укук жөндөмдүүлүгүнө ээ».*

3. Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 84-беренесинин 1-пунктунун 2-абзацын төмөнкүдөй редакцияда баяндоо сунуш кылынат: *«Мыйзамда тыюу салынбаган ар кандай ишти жүзөгө ашыруу үчүн зарыл болгон жарандык укуктарга ээ жана жарандык милдеттерди ала турган мамлекеттик ишканаларды жана мыйзамда каралган уюмдардын башка түрлөрүн кошпогондо, коммерциялык уюмдар жалпы укукка жөндөмдүү болот».*

4. Төмөндө сунушталган өзгөчө жана атайын-өзгөчө укук жөндөмдүүлүгүнүн редакциясы тиешелүүлүгүнө жараша Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 84-беренесинин 1-пунктунун 3 жана 4 абзацы жайгаштырылууга тийиш.

а) Мыйзамда аныкталган иштин өзгөчө түрүнө ылайык гана жарандык укуктарга ээ болгон жана жарандык милдеттерди ала турган коммерциялык уюмдар өзгөчө укукка жөндөмдүү.

б) Мыйзамда аныкталган иштин өзгөчө түрүнө жана максатынын коммерциялык эмес мүнөзүнө ылайык жарандык укуктарга ээ жана жарандык милдеттенмелерди алып кете турган коммерциялык эмес уюмдар өзгөчө өзгөчө укукка жөндөмдүү болушат.

5. Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 85-беренесинин 2-пунктун төмөнкүдөй редакцияда баяндоо сунушталат: *«Коммерциялык уюмдар болуп саналган юридикалык жактар чарбалык коомдор, холдингдер, концерндер, кооперативдер, дыйкан (фермердик) ишканалар, мамлекеттик жана муниципалдык ишканалар формасында түзүлүшү мүмкүн»;*

6. Кыргыз Республикасынын Граждандык кодекси ар кандай уюштуруучулук-укуктук формадагы коммерциялык уюмдардын ортосундагы мамилелердин бардык чөйрөсүн деталдуу түрдө жөнгө сала албагандыктан, юридикалык жактар жана коммерциялык уюмдардын айрым түрлөрү жөнүндөгү негизги жалпы жоболорду күчүндө калтырып, бир катар атайын закондорду басып чыгарууну камсыз кылды. Буга байланыштуу “Холдингдер жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын долбоорун жана “Концерндер жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын долбоорун иштеп чыгуу сунушталууда.

7. Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 85-беренесинин 2-пунктунун экинчи абзацында чакан, орто жана ири уюмдарга карата ченемди бекитүү сунушталып, төмөнкүдөй редакцияда баяндалсын: *«Коммерциялык уюм болгон юридикалык жактар кичи, орто жана ири коммерциялык уюмдар болуп бөлүнөт. Юридикалык жактарды чакан, орто жана ири коммерциялык уюмдарга классификациялоонун критерийлери атайын мыйзам менен аныкталат.*

8. Кыргыз Республикасынын Граждандык кодексинин 91-беренесинин 4-пунктуна киргизүү жана аны төмөнкүдөй редакцияда баяндоо сунушталат: *«Юридикалык жактарга карата жарандык укук коргоо чаралары колдонулат»;*

9. Юридикалык жакты түзүүдө жаңы “билдирүү” тартибин киргизүү сунушталат.

ДИССЕРТАЦИОННЫЕ ТЕМЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Жылкичиева, К.С. Государственное предприятие основанное на праве хозяйственного ведения и на праве оперативного управления [Текст] /К.С.Жылкичиева// Научный альманах.- 2016.-№1.-4(15).- С.28-30. - Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35076311>
2. Жылкичиева, К.С. Формирование и развитие корпоративных правоотношений по законодательству кыргызской Республики [Текст] /К.С.Жылкичиева// Таврический научный обозреватель.- 2016.-№ 1-1(6).- С. 27-31. – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=25471335>
3. Жылкичиева, К.С. Юридические лица как субъекты гражданских правоотношений [Текст] /К.С.Жылкичиева// Вестник кыргызского Национального университета имени Ж.Баласагына.- 2017 г.- №2 (90).- С. 180-185. – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=29407965>
4. Жылкичиева, К.С. Хозяйственные товарищества и общества как субъекты гражданских правоотношений [Текст] /К.С.Жылкичиева// Вестник государство и право.-2017.-№23-С.77-80. Коми Республиканская Академия Государственной Службы и Управления. - Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=32334299>
5. Жылкичиева, К.С. Порядок и процедура государственной регистрации юридических лиц по законодательству Кыргызской Республики [Текст] /К.С.Жылкичиева// Право и Политика, Научно-методический журнал -2017. - №2. - С.37-40.
6. Жылкичиева, К.С. Особенности применения отдельных способов (видов) обеспечения обязательств по законодательству Кыргызской Республики [Текст] /К.С.Жылкичиева// Право и Политика, Научно-методический журнал -2017.- №2.- С.32-36.
7. Жылкичиева, К.С. Принципы экологического законодательства Кыргызской Республики [Текст] /К.С. Жылкичиева//Право и политика Научно-методический журнал -№.-3.- 2017.-С.4-6
8. Жылкичиева, К.С. Система источников в области экологического права [Текст] /К.С.Жылкичиева// Право и политика Научно-методический журнал -№.-3.- 2017.-С.7-9
9. Жылкичиева, К.С. Внесудебный порядок обращения взыскания на заложенное недвижимое имущество по законодательству кыргызской Республики [Текст] /К.С.Жылкичиева// Право и закон Международный научно-практический журнал - №.-3.-2018.- С.21-24.
10. Жылкичиева, К.С. Некоторые проблемы залоговых правоотношений в Кыргызской Республике [Текст] /К.С.Жылкичиева// Право и закон Международный научно-практический журнал -№.-3.-2018.- С.24-25.
11. Жылкичиева, К.С. Гражданско-правовое положение сервитутов по законодательству Кыргызской Республики [Текст] /К.С.Жылкичиева//Право и закон Международный научно-практический журнал -№.-4.-2018. –С.43-45
12. Жылкичиева, К.С. Права и обязанности опекунов и попечителей [Текст] /К.С.Жылкичиева//Право и закон Международный научно-практический журнал - №.-6.-2018.- С.39-42

13. Жылкичиева, К.С. Правовое регулирование гражданско-правового договора[Текст] /К.С.Жылкичиева//Право и закон Международный научно-практический журнал - №.-6.-2018.- С.43-47
14. Жылкичиева, К.С. Гражданско-правовые и теоретические проблемы реорганизации и ликвидации юридических лиц по законодательству Кыргызской Республики[Текст] /К.С.Жылкичиева//Право и закон Международный научно-практический журнал -№.-4.-2018.-С. 46-49
15. Жылкичиева, К.С.Теоретические подходы к определению признаков кредитных организаций в юридической науке [Текст] /К.С.Жылкичиева// Наука Новые технологии и Инновации Кыргызстана - №.-11.-2018.-С.89-91.- Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41345651>
16. Жылкичиева, К.С. Некоторые вопросы определения понятия «кредитная организация» по законодательству Кыргызской Республики [Текст] /К.С.Жылкичиева// Наука Новые технологии и Инновации Кыргызстана - №.-11.-2018.-С.100-102.- Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41345654>
17. Жылкичиева, К.С. Гражданское Право (учебник) Гражданское право Кыргызской Республики: учебник для высших юридических учебных заведений. [Текст] /К.С.Жылкичиева// - Б.: 2019.-456с. ISBN 978-9967-9169-4-4; УДК 347; ББК 67.99(2) 3 я 73; М 91
18. Жылкичиева, К.С.Гражданское право учебно-методическое пособие Гражданское право учебно-методическое пособие. [Текст] /К.С.Жылкичиева// -Б.: ОсОО «Общество инвалидов Ырыс Принт»,2019,-207 с. ISBN 978-9967-9034-3-2; УДК 347.9; ББК 67.99 (2Ки)3; М91
19. Жылкичиева, К.С. Общая характеристика гражданско-правовой ответственности [Текст] /К.С.Жылкичиева // Вестник Таджикского Национального университета, серия социально-экономических и общественных наук №1.-2020.-С.-186-190.- Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42806475>
20. Жылкичиева, К.С. Гражданско-правовая ответственность как разновидность юридической ответственности [Текст] /К.С.Жылкичиева// Вестник Таджикского Национального университета, серия социально-экономических и общественных наук №2.-2020.-С.-221-226.- Режим доступа: https://www.elibrary.ru/title_about_new.asp?id=55676
21. Жылкичиева, К.С.Reasons for exemption from civil liability (theoretical and legal aspect) [Текст] /К.С.Жылкичиева// Российские предприниматели – благотворители и меценаты Сборник материалов III Всероссийских Морозовских чтений Орехово-Зуево- сентябрь, 2020.-С.18-24. - Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44316353>
22. Жылкичиева, К.С.Деликтоспособность юридического лица теоретико-правовой аспект [Текст] /К.С.Жылкичиева// Актуальные научные исследования в современном мире. – Переяслав-Хмельницкий, 2020. – Вып. 8(64), Ч. 6. – С.36-41. - Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46117928>
23. Жылкичиева, К.С.Особенности классификаций коммерческих организаций [Текст] /К.С.Жылкичиева// Актуальные научные исследования в современном мире. – Переяслав-Хмельницкий, 2020. – Вып. 8(64), Ч. 6. – С.42-47. - Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46117929>
24. Жылкичиева, К.С.Дееспособность и правоспособность юридического лица (вопросы теории и практики) [Текст] /К.С.Жылкичиева// Актуальные научные

- исследования в современном мире. – Переяслав-Хмельницкий, 2020. – Вып. 9(65), Ч. 6. – С.29-34. - Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44847207>
25. Жылкичиева, К.С. К вопросу о признаках юридического лица по законодательству Кыргызской Республики [Текст] /К.С.Жылкичиева// Актуальные научные исследования в современном мире. – Переяслав-Хмельницкий, 2020. – Вып. 9(65), Ч. 6. – С.24-28. - Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44847206>
26. Жылкичиева, К.С. Основания освобождения от гражданско-правовой ответственности (теоретико-правовой аспект) [Текст] /К.С.Жылкичиева// Развитие юридической науки в современных условиях: теория и практика.- Сборник научных статей.- Научное электронное издание.- Киров 2021.-С.13-18. - Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44728882&pff=1>
27. Жылкичиева, К.С. Институт юридического лица в отечественном гражданском праве [Текст] /К.С.Жылкичиева// Развитие юридической науки в современных условиях: теория и практика. Сборник научных статей.- Научное электронное издание.- Киров 2021.-С.18-23.- Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44728883&pff=1>
28. Жылкичиева, К.С. Интегративный подход к исследованию правовых явлений, как метод их познания [Текст] /К.С.Жылкичиева// Наука Новые технологии и Инновации Кыргызстана - №.-1.-2021.-С.89-91.
29. Жылкичиева, К.С. Civil legal nature of relations between legal entity and its founders [Текст] /К.С.Жылкичиева// Вестник Национальной Академии Наук Республики Казахстан January-February 2021. Almaty, NAS RK Page284-289.- Режим доступа: <http://bulletin-science.kz/images/pdf/20211/284-289.pdf>
30. Жылкичиева, К.С. Modern legislation regulating status of legal entity[Текст] /К.С.Жылкичиева// Вестник Национальной Академии Наук Республики Казахстан March-April 2021. Page 250-255.- Режим доступа: <http://bulletin-science.kz/images/pdf/20212/250-255.pdf>
31. Жылкичиева, К.С. System Tasks for Assessing the Regulative Impact of Legal Acts in the Entrepreneurship Sphere[Текст] /К.С.Жылкичиева// Open Journal of Social Sciences Vol.9 No.4, April 27, 2021 DOI: 10.4236/jss.2021.94028 p.373-379.- Режим доступа: <https://www.scirp.org/journal/JSS/>
32. Жылкичиева, К.С. Role and significance of income of public institutions in civil and budgetary legislation of the Kyrgyz Republic [Текст] /К.С.Жылкичиева// Вестник Национальной Академии Наук Республики Казахстан . May – June 2021. Page 139-147.- Режим доступа: <http://bulletin-science.kz/images/pdf/20213/23.%20139-147.pdf>
33. Жылкичиева, К.С. Проблемы развития и совершенствования института юридического лица [Текст] /К.С.Жылкичиева// Актуальные научные исследования в современном мире. – Переяслав-Хмельницкий, 2021. – Вып. 4(72), Ч. 6. – С.181-187.- Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46277406>
34. Жылкичиева, К.С. Правовой статус и режим имущества юридического лица. [Текст] /К.С.Жылкичиева// Актуальные научные исследования в современном мире. – Переяслав-Хмельницкий, 2020. – Вып. 4(72), Ч. 6. – С.188-196. - Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46277407>

Жылкичиева Кундуз Сапарбекованын 12.00.01 - укук жана мамлекеттин теориясы жана тарыхы; укук жана мамлекет жөнүндө окуулардын тарыхы жана 12.00.03 – жарандык укук, ишкердик укук; үй-бүлө укугу; эл аралык жеке укук адистиктери боюнча юридика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Юридикалык жактардын юридикалык субъектилери: теориялык жана жарандык-укуктук изилдөөлөр» аттуу темадагы диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: укук, теория, юридикалык жактар, субъект, юридикалык жак, укук бузуулар, каттоо, уюм, мыйзамдар.

Изилдөөнүн объектиси – юридикалык жактын түзүмүн пайдаланууга жана аны классификациянын өзүнчө түрлөрүнө дифференциациялоого байланыштуу келип чыккан коомдук мамилелер.

Изилдөөнүн предмети – соттун чечимдеринде жана башка мамлекеттик ыйгарым укуктуу органдардын укук колдонуу актыларында чагылдырылган атамекендик жарандык мыйзамдардын нормалары, аларды колдонуу практикасы, ошондой эле юридикалык жактардын юридикалык жактарын аныктоо маселелери боюнча илимий доктрина келтирилген.

Изилдөөнүн максаты – юридикалык жактардын юридикалык субъектилеринин теориялык жана жарандык-укуктук изилдөөлөрүн жүргүзүү болуп саналат.

Изилдөөнүн методдору – диалектиканын, системалык жана сектор аралык мамилелердин, тарыхый жана логикалык методдордун биримдигинин, дедукция менен индукциянын, анализдин жана синтездин, формалдуу логикалык методдун, байкоонун жана сыпаттаманын негизги жоболору болгон. Ачылып жаткан теманын маселелерине тиешелүү укук теориясы жана жарандык укук жаатындагы ата мекендик жана чет элдик авторлордун эмгектери пайдаланылды.

Ошол эле учурда логикалык, тарыхый, конкреттүү социологиялык изилдөөлөрдүн, талдоолордун жана практикада жалпылоонун ыкмалары, ошондой эле логикалык-укуктук талдоо методу, салыштырма укуктук, салыштырма, техникалык жана укуктук чечмелөө методу жана башка атайын илимий методдор колдонулган.

Алынган жыйынтыктар – коргоо боюнча 14 жобо түзүлдү, ошондой эле бир катар теориялык корутундулар жана практикалык сунуштар айтылды.

Алынган жыйынтыктардын илимий жаңылыгы – бул диссертация юридикалык жактардын юридикалык табияты анын ишинин экономикалык аспектиери менен бирдикте изилденген рынок шартында юридикалык жактардын жарандык юридикалык субъектилеринин проблемалары боюнча биринчи комплекстүү монографиялык изилдөөлөрдүн бири болгондугу менен байланыштуу. Ошону менен бирге жарандык юридикалык субъектиликти изилдөөнүн жаңы ыкмалары жана юридикалык жактарды айырмалоонун критерийлери формулировкаланды. Талдоолордун негизинде автор мыйзамдык боштуктарга байланыштуу юридикалык жактардын юридикалык субъектилиги жаатында автордук аныктаманы сунуштаган. Мындан тышкары, автор Кыргыз Республикасындагы юридикалык жактардын эң кеңири таралган формаларын укуктук жөнгө салууга талдоо жүргүзүп, заманбап шарттарда юридикалык жактардын институтун өркүндөтүүнүн бир катар негизги багыттарын жана перспективаларын сунуштаган.

Алынган натыйжаларды колдонуу боюнча сунуштамалар. Диссертацияда камтылган жоболор, корутундулар жана сунуштар юридикалык жактардын институтун өркүндөтүү процессинде; изилдөөдө, мыйзам чыгарууда, укук коргоо ишмердигинде колдонулушу мүмкүн. Бул контекстте колдонуудагы мыйзамдарды өркүндөтүү боюнча автордун сунуштары актуалдуу жана маанилүү. Изилдөөнүн натыйжаларынын маанилүүлүгү окуу куралдарын иштеп чыгууда, лекцияларда, семинарларда жана практикалык сабактарда автор тарабынан жалпыланган сунуштарды, корутундуларды жана фактылык материалдарды колдонуу мүмкүнчүлүгү менен да аныкталат.

Алынган жыйынтыктарды колдонуу чөйрөсү: укук жана мамлекет теориясы, укук жана мамлекеттин тарыхы, жарандык укук, чарбалык укук, милдеттенмелер укугу.

РЕЗЮМЕ

диссертации Жылкичиевой Кундуз Сапарбековны на тему: «Правосубъектность юридических лиц: теоретическое и гражданско-правовое исследование» на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальностям: 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве и 12.00.03 – гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право.

Ключевые слова: право, теория, юридические лица, субъект, правосубъектность, деликтоспособность, регистрация, организация, законодательство.

Объектом диссертационного исследования являются общественные отношения, возникающие в связи с использованием конструкции юридического лица и разграничением его на отдельные классификационные виды.

Предметом диссертационного исследования выступают нормы отечественного гражданского законодательства, практика их применения, выражающаяся в судебных решениях и правоприменительных актах иных уполномоченных государством органов, а также научная доктрина по вопросам определения правосубъектности юридических лиц.

Цель исследования - является проведение теоретического и гражданско-правового исследования правосубъектности юридических лиц.

Методы исследования - явились основные положения диалектики, системный и междотраслевые подходы, единство исторического и логического методов, дедукции и индукции, анализ и синтез, формально-логический метод, наблюдение и описание. Использовались работы отечественных и зарубежных авторов в области теории права и гражданского права, относящиеся к проблематике раскрываемой темы.

При этом применялись логический, исторический, конкретно-социологический методы исследования, анализ и обобщение в практической деятельности, а также метод логики-юридического анализа, сравнительно-правовой, компаративный, технико-юридический метод толкования, и другие специально-научные методы юриспруденции.

Полученные результаты. Сформулировано 14 положений, выносимых на защиту, а также ряд теоретических выводов и практических рекомендаций.

Научная новизна полученных результатов обуславливается тем, что настоящая диссертационная работа представляет собой одно из первых комплексных монографических исследований по проблемам гражданской правосубъектности юридических лиц в рыночных условиях, где исследуется правовая природа юридических лиц в единстве с экономическими аспектами его деятельности. При этом, сформулированы новые подходы к изучению гражданской правосубъектности и критерии разграничения юридических лиц. На основе проведенного анализа, автором предложено авторское определение в сфере правосубъектности юридических лиц ввиду имеющихся законодательных пробелов. Кроме того, автором проведен анализ правового регулирования наиболее распространенных форм юридических лиц Кыргызской Республики и предложен ряд основных направлений и перспектив совершенствования института юридических лиц в современных условиях.

Рекомендации по использованию полученных результатов. Положения, выводы и рекомендации, содержащиеся в диссертации, могут быть использованы: в процессе совершенствования института юридических лиц в научно-исследовательской, правотворческой, правоприменительной деятельности. В данном контексте, актуальность и значимость имеют предложения автора по совершенствованию действующего законодательства. Значение результатов исследования также определяется возможностью использования рекомендаций, выводов и обобщенного автором фактического материала при разработке учебных пособий, лекций, семинарских и практических занятий.

Область применения полученных результатов: теория права и государства, история права и государства, гражданское право, предпринимательское право, обязательственное право.

SUMMARY

of the dissertation of Jylkychieva Kunduz Saparbekovna on the topic: «Legal personality of legal entities: theoretical and civil law research» for the degree of Doctor of Law in the field of specialties: 12.00.01 - Theory and History of Law and State; the history of the studies on law and the state and 12.00.03 - civil law; business law; family law; international private law.

Keywords: law, theory, legal entities, subject, legal personality, delinquency, registration, organization, legislation.

The object of the research are public relations that arise in connection with the use of the structure of a legal entity and its differentiation into separate classification types.

The subject of the research the rules of domestic civil legislation, the practice of their application, expressed in court decisions and law enforcement acts of other state-authorized bodies, as well as the scientific doctrine on the issues of determining the legal personality of legal entities.

The purpose of the research is to conduct a theoretical and civil law study of the legal personality of legal entities.

Research Methods were the main provisions of dialectics, systemic and intersectoral approaches, the unity of historical and logical methods, deduction and induction, analysis and synthesis, formal logical method, observation and description. The works of domestic and foreign authors in the field of the theory of law and civil law, related to the issues of the topic being disclosed, were used.

At the same time, logical, historical, concrete sociological methods of research, analysis and generalization in practice, as well as the method of logical and legal analysis, comparative legal, comparative, technical and legal method of interpretation, and other special scientific methods of jurisprudence were used.

Results 14 provisions for defense were formulated, as well as a number of theoretical conclusions and practical recommendations.

The scientific novelty of the results - is one of the first comprehensive monographic research on the problems of the civil legal personality of legal entities in market conditions, which explores the legal nature of legal entities in unity with the economic aspects of its activities. At the same time, new approaches to the study of civil legal personality and criteria for distinguishing legal entities have been formulated. Based on the analysis, the author proposed the author's definition in the field of legal personality of legal entities due to existing legislative gaps. In addition, the author analyzed the legal regulation of the most common forms of legal entities in the Kyrgyz Republic and proposed a number of main directions and prospects for improving the institution of legal entities in modern conditions.

Recommendations on the use of the results the provisions, conclusions and recommendations contained in the dissertation can be used: in the process of improving the institution of legal entities; in research, law-making, law enforcement activities. In this context, the author's proposals for improving the current legislation are relevant and significant. The significance of the research results is also determined by the possibility of using recommendations, conclusions and factual material summarized by the author in the development of teaching aids, lectures, seminars and practical classes.

The scope of the results: theory of law and state, history of law and state, civil law, business law, law of obligations.